

مدل‌سازی تحقق تمدن نوین اسلامی به کمک شبکه‌سازی اجتماعی

حامد سمسار^{۱*}، محمدصادق سمسار^۲ و صدیقه کریمی^۳

^۱ دانشجوی کارشناسی ارشد، گروه مدیریت فناوری اطلاعات، دانشگاه پیام نور واحد تهران شمال

^۲ طلبه درس خارج فقه و اصول و طلبه سطح سه گرایش فلسفه، مدرس حوزه علمیه

^۳ دکترای برنامه ریزی درسی، مدرس دانشگاه پیام نور

*Email: s.email@chmail.ir

چکیده

مقاله حاضر با هدف تبیین چگونگی تحقق تمدن نوین اسلامی در صدد پاسخ به این سوالات است: ویژگی‌های حرکتی جریان تمدن نوین اسلامی چیست؟؛ مناسب‌ترین مدل برای شبیه‌سازی حرکت جریان تمدن نوین اسلامی کدام است؟؛ با استناد به مدل اکتشافی، آیا شبکه‌سازی اجتماعی می‌تواند زیرساخت مناسبی برای تحقق جریان تمدن نوین اسلامی باشد؟. برای جستجوی پاسخ، در مطالعه‌ای توصیفی- کتابخانه‌ای، سی و پنج مقاله، بیست و پنج متن سخنرانی امام خمینی(ره) و مقام معظم رهبری، نه کتاب و پنج منبع مرجع مطالعه و تحلیل شده است.

یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد جریان تمدن نوین اسلامی دارای ویژگی‌های حرکتی شامل «اصلاح‌گری، مردمی بودن، نوگرایی، انعطاف‌پذیری، اتکاء به خرد جمعی، تاثیر و تاثر در سطح جهانی» (سطح یک)، «آرمان‌گرایی، تقید به اصول» (سطح دو)، و «جایگاه رهبری» (سطح سه) می‌باشد. با توجه به «تاثیر» این ویژگی‌های نه‌گانه بر جریان، الگوی مسیریابی چشمه، مناسب‌ترین مدل برای شبیه‌سازی شیوه حرکتی تمدن نوین اسلامی است. بر مبنای تحلیل مدل چشمه، حرکت انقلاب اسلامی ایران در مسیر تحقق این تمدن، با چالش‌گران‌روی یا ضعف «سرعت و وسعت» اثرگذاری ویژگی‌های سطح یک مواجه است. برای روان‌سازی این جریان، شبکه‌سازی اجتماعی مناسب‌ترین ساز و کار می‌باشد.

کلید واژگان: تمدن نوین اسلامی، انقلاب اسلامی، مدل‌سازی، تحلیل حرکت، شبکه‌سازی اجتماعی.

مقدمه

بی تردید نوع نگاه مکتب شیعه به مقوله «تمدن نوین» از دیگر مکاتب پراگماتیک رایج امروز متفاوت است. برخلاف نگاه سایرین که منبعث از واقع‌گرایی مادی و آینده‌پژوهی مبتنی بر تحلیل سناریوهای ممکن است، در تفکر شیعه انگاره تمدن‌سازی نوین اسلامی با یک آرمان موعود به نام مهدویت گره خورده و در حدود و ثغور آن تفسیر می‌شود. در این نگرش، واقع‌گرایی و آرمان‌گرایی در نسبت با تمدن‌سازی، توأمان دنبال شده و از هیچکدام غفلت نمی‌شود. به این معنا که فرآیند بسترسازی رویداد موعود، مبتنی بر نگرشی واقع‌گرایانه و با تکیه بر مولفه‌های کاملاً ملموس، منطقی و میدانی بوده و ابتناء چشم‌انداز آرمانی آن، بر امداد موسع الهی و متکی بر برکات موعود در آیات و روایات خواهد بود.

تحقق عدالت، توحید، علم و حکمت، رشد عقول، رفاه و آبادانی، امنیت و آرامش، فراوانی و برکت و... از اوصاف تمدن موعود در روایات ائمه معصومین علیهم‌السلام است. اما توجه دقیق به این شاخصه‌ها حاکی از آن است که آنها، صرفاً در یک مقدار مشخص محدود نمی‌شوند بلکه قابل ارتقاء هستند. از این رو در تمدن آرمانی موعود، حرکت در جهت بهبود شاخصه‌های تمدنی، یک روند مستمر الی الابد است. به عبارت دیگر «بشریت دارد همین‌طور این راه را طی میکند تا به اتوبان برسد؛ این اتوبان، دوران مهدویت است... این جور نیست که وقتی به آنجا رسیدیم، یک حرکت دفعی انجام بگیرد و بعد هم تمام بشود؛ نه، آنجا یک مسیر است. زندگی اصلی بشر و حیات مطلوب بشر از آنجا آغاز میشود و بشریت تازه می‌افتد در راهی که این راه یک صراط مستقیم است و او را به مقصد آفرینش میرساند» [۱].

لذا در بیان چیستی تمدن نوین اسلامی، این تمدن ماهیتی سیال و از جنس حرکت خواهد داشت و نه از جنس موقعیت و مقصد، چراکه این ضرورت یک تمدن پویا و روان به سوی «هدف نهائی، تعالی و تکامل و قرب الهی است» [۲]. در این راستا، انقلاب اسلامی ایران به گفته امام خمینی (ره) [۳] و همچنین در بیان مقام معظم رهبری [۴] آغازی بر شکل‌گیری جریان تمدن‌ساز موعود است.

پدیده انقلاب اسلامی در حقیقت، نه یک مقطع تاریخی پایان‌پذیر بلکه یک حرکت مستمر و پیش‌رونده به سوی افقی مشخص و معین است که میثاق خود را تا اتصال به جریان عظیم موعود محکم می‌کند [۵]. البته این سوال مطرح است که به رغم آرمان بلند انقلاب، چرا موقعیت کشور در زوایای مختلف همواره دچار فاصله‌ای معنادار با چشم‌انداز حکومت مهدوی بوده [۶] و در این شرایط چه نسبتی میان انقلاب اسلامی در ایران و آرمان تمدن موعود متصور است؟

پاسخ این پرسش در توجه به ماهیت حرکتی انقلاب نهفته است. واژه «انقلاب اسلامی» در معنای صحیح خود نه یک وضعیت بی‌عیب و نقص، بلکه روندی مستمر، روبه‌جلو و سازنده است که دائماً در حال اصلاح فرآیندها و تطبیق خود بر اصول اسلام است [۷ و ۸]. با تفسیر این معنا در دکترین مهدویت، انقلاب اسلامی جریانی است که علی‌الدوام مسیر بسترسازی را با قطب‌نمای چشم‌انداز موعود منطبق نموده و خطاهای خود را اصلاح می‌کند.

در یک نگاه کلان به سیر حرکت انقلاب اسلامی ایران، می‌توان مشاهده کرد که به رغم تمام کاستی‌ها و نواقص و با وجود فشارها و دشمنی‌ها، مبانی حرکت و خطوط قرمز اصولی مورد اهتمام حاکمیت و توده‌ها بوده و حرکت پیش‌رونده انقلاب ادامه‌دار مانده است [۹ و ۱۰]. در عین حال، همسویی با آرمان مهدویت اهمیت دیگر حرکت انقلاب اسلامی ایران است که با

جهت‌گیری‌های اصیل و ویژگی‌های اصولی خود، به آن وفادار مانده است [۱۱]. فراتر از اینها، انقلاب اسلامی ایران با عزم راسخ و مقاومت و اصرار بر اصول، الهام بخش قلوب سلیم در خارج از مرزها بوده که این به نوبه خود رویش‌های جدیدی را به دنبال داشته و خواهد داشت. تا آنجا که امتداد فرامرزی انقلاب در مواردی حتی بیش از داخل، به فرآیند بسترسازی رونق بخشیده است [۱۲]. به این ترتیب، و با استناد به سخنان حضرت امام (ره) و مقام معظم رهبری، انقلاب اسلامی ایران را باید یک مقیاس کوچک از جریان جهانی موعود به شمار آورد که می‌توان با تکیه بر تجارب میدانی آن، به شناسایی ویژگی‌های حرکت تمدن نوین اسلامی پرداخت. لذا سوالات زیر با هدف تبیین چگونگی تحقق تمدن نوین اسلامی پاسخ داده می‌شود:

- ویژگی‌های حرکتی جریان تمدن نوین اسلامی چیست؟
- مناسب‌ترین مدل برای شبیه‌سازی جریان تمدن نوین اسلامی کدام است؟
- با استناد به مدل اکتشافی، آیا شبکه‌سازی اجتماعی می‌تواند زیرساخت مناسبی برای تحقق جریان تمدن نوین اسلامی باشد؟
- در فرآیند شناسایی ویژگی‌ها، استناد به سخنان و منویات حضرت امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری معتبرترین منبع برای این پژوهش خواهد بود.

روش تحقیق

مقاله حاضر پژوهشی کیفی و از لحاظ هدف کاربردی است و براساس نحوه گردآوری داده‌ها توصیفی-کتابخانه‌ای می‌باشد. برای شناسایی ویژگی‌های حرکتی جریان تمدن نوین اسلامی، مناسب‌ترین مدل برای شبیه‌سازی این جریان، و جستجوی زیرساخت مناسب برای تحقق جریان تمدن نوین اسلامی، از طریق جستجوی کتاب‌ها، مجلات و اینترنت، سی و پنج مقاله، بیست و پنج متن سخنرانی امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری، نه کتاب و پنج منبع مرجع شامل قرآن کریم، نهج البلاغه، بحار الانوار، اصول کافی و مصباح الشریعه جمع‌آوری و با روش تحلیل محتوا تجزیه و تحلیل شدند. داده‌ها ابتدا در سه مقوله کلی ویژگی‌های حرکتی، مدل‌سازی حرکت و زیرساخت مناسب دسته‌بندی شدند. سپس برای هرکدام از آنها مقوله‌های جزئی‌تر شناسایی و مورد بررسی قرار گرفته است.

یافته‌های تحقیق

در این قسمت، داده‌های به‌دست آمده از تحلیل محتوای منابع کتابخانه‌ای مطالعه شده، به ترتیب سوال‌ها بررسی می‌شوند:

سوال اول- ویژگی‌های حرکتی جریان تمدن ساز نوین اسلامی

ویژگی‌های حرکتی جریان تمدن نوین اسلامی با تکیه بر تجارب انقلاب اسلامی عبارت‌اند از «آرمان‌گرایی، تقید به اصول، اصلاح‌گری، مردمی‌بودن، نوگرایی، انعطاف‌پذیری، اتکاء به خردجمعی، تاثیر و تاثر در سطح جهانی، جایگاه رهبری».

۱- آرمان‌گرایی

حرکت تمدن موعود آنگونه که از متون روایی بر می‌آید کاملاً رو به آرمان‌های دین مبین اسلام دارد و از آنجا که این

آرمان‌ها غایت ناپذیرند، این تمدن هیچگاه دچار رخوت و کندی نشده و میل در رسیدن به سطوح بالاتر کمال، انگیزه حرکت مستمر را فراهم می‌آورد. در نگاه شهید مطهری «عامل اصلی حرکت تاریخ، فطرت تکامل‌جو و قناعت‌ناپذیر انسان است که به هر مرحله‌ای برسد مرحله بالاتر را آرزو و جستجو می‌کند. تضادها- آن هم نه به صورت دیالکتیکی- آهنگ حرکت را تندتر و سریع‌تر می‌کند» [۱۳]. از سوی دیگر، این وجود آرمان‌هاست که برای هر جریانی مفاهیم بالا، پایین و عقب و جلو را معنا و به تبع آن پسرفت و پیشرفت جریان را تعیین می‌کند. بدون آرمان‌ها نسبت، همه چیز را فراخواهد گرفت و در خلا هرگونه سمت و سو، هیچ جریانی در هیچ جهتی شکل نمی‌گیرد و حرکت تمدنی بشر دچار رکود و منجلاب و تعفن می‌شود.

- نقش میدانی این ویژگی در تاریخ انقلاب اسلامی: در سابقه انقلاب اسلامی ایران نیز آرمان‌ها از جایگاه برجسته‌ای برخوردار است و به رغم تمام کارشکنی‌های داخلی و خارجی، تداوم این آرمان‌گرایی موجب استمرار روحیه صبر و پایداری در توده‌ها بوده و مردم به لطف وجود همین آرمان‌ها، در برابر سختی‌ها، کوتاهی‌ها و کمبودها نشاط خود را حفظ کرده‌اند. مقام معظم رهبری در این باره می‌فرماید «این آرمان‌ها فطری و خدایی هستند به همین علت ذاتا کهنه شونده نیستند و هیچگاه از طراوت و تازگی نمی‌افتند بنابراین جامعه‌ای نیز که به دنبال این اهداف والا حرکت کند، هیچگاه دچار کهنگی و فرسودگی نمی‌شود و همیشه میتواند جوان باقی بماند» [۱۴ و ۱۵].

- اثرات این ویژگی بر حرکت جریان تمدن‌سازی: با این اوصاف، آرمان‌گرایی را باید به مثابه یک عامل کشش بیرونی و یک نیروی جریان‌ساز برای ایجاد حرکتی رو به مقصود و کمال نهایی در نظر گرفت. آنچنانکه با جذابیت بی‌پایان خود، توده‌ها را به سوی خود جلب کرده، جریان به راه می‌اندازد و همواره این جریان را برای رسیدن به مرتبه بالاتری از تکامل، به جلو فرامی‌خواند. (اثر آرمان‌گرایی، حرکت رو به مقصود است).

۲- تقید به اصول

پایبندی به اصول الهی جزء ویژگی‌های ذاتی تمدن‌های دینی است زیرا بر خلاف مکتب ماکیاولیسم رسیدن به اهداف و آرمان‌ها به هر شیوه‌ای ممکن نیست. برای رسیدن به یک رشد واقعی و متوازن در تمام ابعاد و آرمان‌ها، تقید به اصول امری ضروری است. به همین معنا «در اسلام، کسب قدرت به هر قیمتی وجود ندارد، در اسلام روش‌ها خیلی مهم‌اند. امروز، اگر می‌خواهیم حکومت ما به معنای حقیقی کلمه، اسلامی باشد، بدون ملاحظه باید در همین راه حرکت کنیم» [۱۶] نصرت الهی هم بسته‌ی به همین است که ما این مبانی و اصول را حفظ کنیم» [۱۷].

- نقش میدانی این ویژگی در تاریخ انقلاب اسلامی: در خط و مشی انقلاب اسلامی، پایبندی به اصول در قالب خطوط قرمز ترسیم شده از سوی رهبری نظام همواره مورد اهتمام توده‌ها و غالب مسئولین بوده است و به رغم فراز و نشیب‌های فراوان عدول از اصول در سیاست‌گذاری دستگاه‌های حکومتی ممکن نشده است. هرچند «سیاست‌های نظام ممکن است تغییر پیدا کند؛ اما این تغییر بایستی مبتنی باشد بر اصول اسلامی» [۱۸]. در سوی دیگر، مردم نیز با رای به جمهوری اسلامی و قانون اساسی اسلامی به درخواست امام (ره)، حراست از کشور در دفاع مقدس با تکیه بر اصل جهاد، تایید منویات و اصول تبیینی از سوی مقام معظم رهبری با حضور گسترده مردم در انتخابات و راهپیمایی‌ها، و... پایبندی خود را به اصول و مبانی اسلامی اثبات نموده‌اند.

البته، این پایبندی بی‌هزینه نبوده است و رهبر معظم انقلاب از چالش‌های بین حفظ اصول با پیشرفت در جهت آرمان‌ها

اینگونه سخن می‌گویند «تحقق اهداف کلان مادی و معنوی این نظام، بطور طبیعی به زمان طولانی نیاز دارد و به همین علت، ممکن است این تصور در ذهن برخی پیش‌اید که حفظ و پابندی به اصول و مبانی نظام، مانع از پیشرفت و محقق شدن اهداف شده است» [۱۹]. ایشان تذکر می‌دهند «حفظ اصول از یک طرف، و از طرف دیگر، دست یافتن به آن اهدافی که نظام تعریف کرده است، با یکدیگر سازگار است. ما نمی‌توانیم به آن اهداف برسیم، مگر اینکه به این اصول پایبند باشیم، اگر ما از اصول دست برداشتیم، هویت نظام از بین خواهد رفت، به آن هدف‌ها هم نمی‌رسیم» [۲۰].

- اثرات این ویژگی بر حرکت جریان تمدن‌سازی: بر اساس این گفتار، تقید به اصولی که از منشاء و حیاتی برخوردارند مانند یک کانال و حریم برای رودخانه، از هرز و هدر رفتن جریان در مسیرهای انحرافی جلوگیری کرده و توان توده‌ها را در بستر جریان اصیل نگاه می‌دارد تا از شدت و سرعت جریان تمدن به سوی آرمان‌های واقعی کاسته نشود. (اثر پابندی به اصول، حرکت در حریم حدود است.)

۳- اصلاح‌گری

در تعالیم دین مبین اسلام مفهوم اصلاح در تضاد با افساد تعریف می‌شود. اصلاح به معنای عملی است که در جهت تکامل و رشد بشریت به بازسازی مادی و معنوی دنیا و حل مشکلات آن می‌پردازد. در بیان شهید مطهری «اصلاحات جزئی و آرام، کمک به مبارزه انسان حق‌جو و حق‌طلب با انسان منحط است و آهنگ حرکت تاریخ را به سود اهل حق تند می‌نماید. و بر عکس، فسادها، تباهی‌ها، فسق و فجورها کمک به نیروی مقابل است و آهنگ حرکت تاریخ را به زیان اهل حق کند می‌نماید» [۲۱]. با این تعریف، پیامبران و اولیاء الهی بزرگترین مصلحین تاریخ بشریت‌اند که به اصلاح عقاید باطل مردم و همچنین آبادانی جهان آنها در طول تاریخ مبادرت کرده‌اند. حضرت امام زمان (عج) نیز تحت عنوان مصلح جهانی به اصلاح دنیای پس از ظهور اقدام می‌کند [۲۲]. پس مطمئناً حرکت تمدن موعود نیز در ذات خود ماهیتی اصلاح‌گر داشته و با حضور خود در هر زمان و مکانی به اصلاح و آبادانی بلاد و قلوب می‌پردازد.

- نقش میدانی این ویژگی در تاریخ انقلاب اسلامی: انقلاب اسلامی ایران نیز با هدف اصلاح امور دینی و دنیوی کشور و رهایی از فساد و افساد طاغوت، بدست یک مصلح الهی به جریان افتاد و در سیر تکامل خود اصلاح‌گری را به عنوان یک اصل حرکتی، در عرصه‌های خرد و کلان مورد اهتمام قرار داده است. این روحیه اصلاح‌گری در توده‌ها و حاکمیت نمود یافته و منشاء برکاتی در صحنه‌های مختلف شده است. از جمله آنها می‌توان به اقدامات عمرانی و فرهنگی در سطح داخلی و بین‌الملل توسط دولت و مشارکت مردمی در جهاد سازندگی، نهضت سواد آموزی، تشکیل اردوهای جهادی و فرهنگی و... اشاره کرد. لذا ترویج این روحیه اصلاح‌گری و اعتقاد به ضرورت اصلاحات در هر میدان و عرصه‌ای از لوازم اصلی تمدن‌سازی است. در این باره مقام معظم رهبری می‌فرمایند «ما به اصلاحات احتیاج داریم. اصلاحات، تصحیح روش‌ها، تصحیح هدف‌های مرحله‌ای، تصحیح تصمیم‌گیرها و تعصب نورزیدن روی تصمیم‌های ناحق است. اصلاحات باید ضابطه‌مند و مبتنی بر ارزش‌ها و معیارها و خط‌کش‌های اسلامی و ایرانی باشد» [۲۳].

- اثرات این ویژگی بر حرکت جریان تمدن‌سازی: ویژگی اصلاح‌گری در جریان تمدن‌ساز را باید عامل رفع مشکلات، بهبود محیط و در نتیجه کاهش اصطکاک جریان دانست که با اصلاح کردن موانع به روان شدن جریان در حرکت تمدن‌سازی کمک می‌کند. (اثر اصلاح‌گری، روان‌کنندگی حرکت است.)

۴- مردمی بودن

مردمی بود هر جریان و انقلاب، به میزان تعلق آن مجموعه به مردم بستگی دارد که در بالاترین سطح، مردم احساس و باوری واقعی نسبت به مالکیت انقلاب پیدا می‌کنند. در قاموس انقلاب اسلامی ایران نیز به فرموده حضرت امام (ره) می‌فرمایند [۲۴] و مقام معظم رهبری [۲۵]، مردم صاحبان این نظام هستند؛ زیرا اولاً اسلام بیشترین حق را در اداره نظام‌های اجتماعی به مردم می‌دهد و هر دستگاه حاکم را یک دستگاه خدمتگزار برای مردم می‌داند. ثانیاً چون مردم تشکیل دهندگان و به وجود آورندگان این نظام بودند زیرا این نظام مبتنی بر یک انقلاب بود و آن انقلاب را مردم به وجود آوردند. ثالثاً چون دخالت و نظارت مردم بیشترین تضمین را برای حفظ این نظام از انحراف می‌کند» [۲۶]. همچنین از نظر ایشان «در نظام اسلامی، رأی، خواسته و عواطف مردم، تأثیر اصلی را دارد و نظام اسلامی بدون رأی و خواست مردم تحقق نمی‌یابد» [۲۷].

- نقش میدانی این ویژگی در تاریخ انقلاب اسلامی: در حرکت اصیل انقلاب اسلامی، همواره مردمی بودن و اعتقاد به مالکیت مردم یک شاخصه اصلی بوده که تخطی از آن حرکت را از مسیر اصیل خود منحرف خواهد کرد. البته تداوم تعلق انقلاب به مردم و بالعکس، در حقیقت یک رابطه دو سویه است که نیاز به کنشی از سوی حاکمیت و واکنشی از سوی مردم دارد. در این باره حضرت امام (ره) فرموده‌اند «همه باید کوشش بکنید که رضایت مردم را جلب بکنید در همه امور... امروز مردم می‌دانند که دولت از خودشان است و انتخابات هم از خودشان است. شما باید کوشش کنید که این چیزی که الان در ذهن مردم هست، که دولت را از خودشان می‌دانند... از دل آنها بیرون نرود» [۲۸]. و «ملت ما هر طور رأی داد ما هم از آن‌ها تبعیت می‌کنیم» [۲۹]. مقام معظم رهبری نیز در این رابطه تأکید می‌کنند «جمهوری اسلامی حکومت مردم و شایستگان است. در جمهوری اسلامی، رسیدن به مقامات مؤثر در سلسله مراتب حکومتی، تابع صلاحیت‌هاست. هر که صلاحیت دارد، باید در میدان‌های فعالیت و تلاش و مسؤولیت جلو برود؛ از هر نقطه‌ی کشور و از هر قشر اجتماعی باشد؛ .. و امتیاز دادن به یک قشر خاص، با نظام جمهوری اسلامی سازگار نیست» [۳۰]. بر این اساس وظایف حاکمیت را در این زمینه می‌توان اینگونه برشمرد:

- تعیین اولویت‌های نظام بر مبنای دغدغه‌های واقعی مردم و در جهت رضایت افکار عمومی
- توجه به رأی مردم در تصمیم‌گیری‌ها و کاستن از فاصله مردم با سطوح تصمیم‌گیری
- شایسته‌سالاری در تمام صحنه‌ها و حذف هرگونه رانت و ویژه‌خواری

در صورتی که با این تمهیدات، مردمی بودن انقلاب به یک باور و احساس فراگیر در میان توده‌ها تبدیل شود، خود به واکنش طبیعی مردم می‌انجامد. «در اساس کار جمهوری اسلامی، اصلاحات لازم است و این اصلاحات با مشارکت کامل همه مردم خواهد بود» [۳۱]. «اینکه دولت ایستاده است و به خوبی دارد عمل می‌کند برای این است که مردم هستند، کمک مردم است، هر جا هر نقیصه‌ای پیدا می‌شود مردم دنبالش هستند، برای رفعش دنبال هستند» [۳۲]. و با این اوصاف «آگاهی مردم و مشارکت و نظارت و همگامی آنها با حکومت منتخب خودشان، خود بزرگترین ضمانت حفظ امنیت در جامعه خواهد بود» [۳۳] و با این شرایط «مردم از همه‌ی مسؤولان، جناح‌ها و احزاب جلوتر هستند» [۳۴]. بنابراین می‌توان گفت که توده‌ها در واکنش به خدمات یک نظام مردمی بازخورد مثبت خود را اینگونه ابراز می‌کنند:

- همکاری و مشارکت فعال مردم در جریان سازندگی، اصلاحات و رفع مشکلات
- مراقبت مداوم از امنیت و کیان نظام اسلامی با انگیزه بالا

- نظارت و ارزیابی بر تمام عملکردها از مردم و مسئولین در هر مکان و مسند که در نتیجه آن «مشارکت مردم» به افزایش فعالیت‌های سازندگی، «مراقبت مردم» به رعایت خطوط قرمز در فعالیت‌ها و «نظارت و ارزیابی مردم» به ترویج و ارتقاء عملکردهای مثبت و کاهش عملکردهای منفی در حوزه‌های مختلف و می‌انجامد. و تمام این آثار سازنده حاصل انگیزه‌ای سرشاری است که از درون توده‌ها می‌جوشد.
- اثرات این ویژگی بر حرکت جریان تمدن‌سازی: در تمدن نوین اسلامی حضور مردم در صحنه، موجب حرکتی خودجوش در تمامی عرصه‌ها می‌شود و توده‌ها (همانند صحنه‌های تاریخی انقلاب اسلامی و جنگ تحمیلی) در هر زمینه‌ای به دنبال روزنه‌های مشارکت در پیشبرد اهداف بی‌قراری کرده و از هم سبقت می‌گیرند. آنگونه که در قرآن کریم می‌فرماید «در نیکیها پیشی گیرید. هر جا که باشید خدا همه شما را فراهم آورد» [۳۵]. لذا بنا بر اصل فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ عناصر قوی‌تر به جای آنکه بزرگ‌تر، حجیم‌تر و کندتر شده و مانعی در حرکت جریان باشند، کوچک‌تر و سریع‌تر شده و به افتخار حضور در خط مقدم جریان و شکستن مرزهای پیشرفت نائل می‌شوند. لذا این مردمی بودن، متضمن درون‌زایی و خودجوش بودن حرکت جامعه تمدن‌ساز است. (اثر مردمی بودن، درون‌زایی حرکتی است).

۵- نوگرایی

نوگرایی به معنای روحیه‌ای اصلاح‌گر، که صرفاً در پی حل مسائل نیست بلکه به دنبال حل آنها با طرخی نو و تازه است و در این راه از تکرار تجارب گذشته و درج‌ازدن گریزان و به دنبال فتح قله‌های جدید است. این درحقیقت به معنای «تحول همراه با تکامل» است، که در نگاه مقام معظم رهبری یعنی «پیش رفتن به سمت آنچه که درست‌تر است، آنچه که کامل‌تر است. یعنی آنچه را که ساختیم، ببینیم نقص‌هایش کجاست، آن را برطرف کنیم؛ ببینیم کجا کم داریم، آن را اضافه کنیم. این جریان بایستی ادامه پیدا کند» [۳۶]. بنابراین نوگرایی را می‌توان یک اصل در حرکت‌های توحیدی دانست. زیرا با نگاه توحیدی به نظام خلقت، این باور شکل می‌گیرد که همیشه یک راه بهتر و کامل‌تر از قبل وجود دارد. در حقیقت از نظر یک انسان مومن، جهان آفرینش به مثابه کارگاه شناخت مقام ربوبی است. لذا شناخت اجزاء جهان نیز با هدف افزایش معرفت به آن مقام لایتنه‌ای انجام می‌شود، که این معرفت با هر مشاهده و هر تلاش خالصانه یک مرحله ارتقاء می‌یابد. و در این فرآیند بی‌انتهای، هرآینه معرفتی تازه و شناختی نو به نو نهفته است که راه‌های جدیدی در برابر آدمی می‌گشاید. و به این معنا، بی‌اعتنایی به نوگرایی در مسیر معرفت الهی که هدف و آرمان بلند خلقت است، خدشه وارد خواهد کرد.

- نقش میدانی این ویژگی در تاریخ انقلاب اسلامی: در تاریخ انقلاب اسلامی ایران نوگرایی جلوه‌های مهمی در صحنه‌های مختلف داشته و مورد تاکید مقام معظم رهبری قرار گرفته است. «مسئله‌ی رویش‌های نوبه‌نو در نظام جمهوری اسلامی، یکی از اساسی‌ترین و مهم‌ترین مسائل است. اگر هر انقلابی و هر حرکت و نهضتی در عالم، رویش‌های نوین و پی‌درپی نداشته باشد، محکوم به زوال و فنا است. جمهوری اسلامی در طول این ۳۵ سال توانسته است در هر برهه‌ای از خود جلوه‌ای نو و متناسب با نیاز، بُروز بدهد» [۳۷]. همچنین «اصلاح روش‌ها به صورت روز به روز و نو به نو» [۳۸]، اتخاذ یک روند دائمی توسط مجموعه دستگاه‌ها برای انتخاب آنچه درست‌تر و کامل‌تر است [۳۹]، و نوگرایی در فقه اسلامی برای پاسخ به مسائل و چالش‌های جدید حکومتی و سایر مسائل نو در جامعه [۴۰ و ۴۱]، همگی از مصادیق تاکیدات ایشان در باب نوگرایی است.

- اثرات این ویژگی بر حرکت جریان تمدن سازی: بر این اساس در حرکت تمدن نوین اسلامی، نوگرایی را باید نیروی مهیچی دانست که برای حرکت رونده جریان به هر سو و شکستن مرزهای دانش، تولید انگیزه نموده و بسنده کردن به شرایط فعلی را نامطلوب می‌سازد. (اثر نوگرایی، روندگی همه جانبه حرکت است.)

۶- انعطاف پذیری

هنگامی که یک تمدن پیشرو در مسیر حرکت خود، با راهی بهتر و بستری مهیاتر مواجه می‌شود و یا اینکه با مانعی سخت و غیرقابل نفوذ برخورد می‌کند در هر دو حالت به یک تغییر جهت موقتی یا دائم در مسیر قبلی خود اقدام می‌کند. در غیر اینصورت حرکت این تمدن پس از مدتی کند، متوقف و به زوال کشیده خواهد شد. بنابراین، هر تمدنی باید از فرآیند تغییرات مثبت استقبال کند که از آن می‌توان به انعطاف‌پذیری تمدن تعبیر کرد.

تاریخ ایران یک نمونه کامل از تمدنی انعطاف‌پذیر ترسیم می‌کند که توانسته در مواجهه با تمدن‌های مهاجم همچون روم و مغول با انعطاف‌پذیری‌های بی‌نظیر خود از آنها گذر نماید و در برخی موارد تمدن مهاجم را به تدریج در خود حل نموده و توان آنها را در رشد و پیشبرد آرمان‌های خود به خدمت درآورد.

در تعالیم مکتب تشیع نیز انعطاف‌پذیری هنگام مواجهه با خطرات، مصداق دارد. آنجاکه در جهت حفظ حیات دین و دینداران جامعه احکامی چون تقیه، احکام ثانویه، حکم جهاد و... از سوی جایگاه ولایت و مرجعیت صادر می‌شود.

به بیان مقام معظم رهبری، نظام اسلامی دارای انعطاف‌پذیری «در ساز و کارها، خطوط و شکل حرکت است. و تغییر در سیاست‌ها و نظام‌ها و تدابیر می‌تواند مانع از تخریب شود و با تکیه بر آرمان‌های همیشه جوان و نو نظام اسلامی را، همیشه جوان، شاداب، بالنده و پیش رونده نگه دارد». البته در این میان «برداشت خطرناکی که باید از آن بر حذر بود اشتباه گرفتن انعطاف با انحراف و کوتاه آمدن در مقابل فشارهای بیرونی است. نباید در هیچ مسئله‌ای، از اصول و مبانی کوتاه آمد چرا که این مسئله تجدید نظر و انحراف است نه انعطاف» [۴۲].

- نقش میدانی این ویژگی در تاریخ انقلاب اسلامی: در تاریخ انقلاب اسلامی ایران نیز، انعطاف‌پذیری را می‌توان در مقاطعی مشاهده نمود. موضوعاتی چون مماشات با ریاست جمهوری بنی صدر، پذیرش قطعنامه ۵۹۸، تعلیق موقت فعالیت‌های هسته‌ای، مقوله نرمش قهرمانانه و... به‌رغم آنکه از سرفصل‌های پرچالش و حاشیه‌دار تاریخ انقلاب هستند و ابهامات پیرامون علل و عوامل آنها فراوان است، لیکن هریک را باید از مصادیق انعطاف‌پذیری انقلاب در مواجهه با حوادث مختلف برشمرد.

- اثرات این ویژگی بر حرکت جریان تمدن سازی: انعطاف‌پذیری در جریان تمدن موعود نیز به اتکاء همین تجارب قابل تصور است. هرچند که امروز تعیین مصادیق آن در تمدن موعود آسان نیست با این حال از سنت‌های دائم خداوند متعال که برای آزمایش و رشد بشریت، او را در شرایط مختلف قرار می‌دهد چنین برمی‌آید. البته به نظر می‌رسد که ویژگی انعطاف‌پذیری در تمدن موعود نه به منظور مواجهه با موانع سخت و بزرگ (که اقتضاء آن تمدن انعطاف در برابر موانع نیست) بلکه در هنگام انتخاب مسیرهای بهتر و موثرتر بکار می‌آید. (اثر انعطاف‌پذیری، انعطاف‌پذیری حرکت است.)

۷- اتکاء به خرد جمعی

توجه به اصل شور و مشورت موضوعی است که در مبانی دینی مورد تاکید قرار گرفته است [۴۳ و ۴۴ و ۴۵]. در تاریخ اسلام نیز رخدادهایی نظیر ماجرای جنگ احزاب، از نمونه‌های تاریخی بکارگیری اصل مشورت توسط بزرگان دینی است و این بدان

معنا است که اولیاء خدا که خود مصداق واقعی عقل کاملند و واجد عصمت از هرگونه خطا مادی و معنوی هستند، بر اصل شور و مشورت تاکید داشته‌اند. در این باره شهید مطهری می‌فرماید «پیغمبر نیامده است که تمام قوای وجود بشر را معطل کند، بگوید شما فکر نکنید، تمام کارها را ما به جای شما انجام می‌دهیم. این امر خلاف نظم عالم است»^۱. زیرا همانگونه که عنوان شد، هدف و آرمان خلقت، عبودیت و شناخت مقام باری تعالی توسط نوع بشر است. پس برای رسیدن به این هدف، عقل کل بشر و عموم مردم می‌بایست در فرآیند شناخت خلقت که کارگاه شناخت الهی است، درگیر و به دنبال حل مشکلات و پاسخ مسائل برآید. و این حضور جمعی برای خردورزی تایید الهی را نیز در پی دارد. آنگونه که حضرت علی (ع) خطاب به خوارج نهروان می‌فرماید «دست خدا بر سر جماعت است، از تفرقه پرهیزید، زیرا شخص تکرو، شکار شیطان است همان گونه که گوسفند تک رو، طعمه گرگ است» [۴۶].

از سوی دیگر، در حوزه علوم دینی نیز الگوی خرد جمعی کارگشا است. چراکه مفاهیم و حیاتی و حتی روایات اهل بیت علیهم السلام بعنوان سرچشمه‌های حقیقی علم و دانش، دارای معانی چند لایه‌ای و ذو وجوهند که در طول زمان‌ها و دوره‌های مختلف با رشد عقل و خرد بشری جلوه‌ای تازه از آنها نمایان می‌شود. و از این رو برای رسیدن به کنه حقایق آن، هم متون و حیاتی در جایگاه مفهوم و هم عقل و دریافت بشری در جایگاه مفسر مفهوم، هر دو حائز اهمیت خواهند بود. و بی‌تردید اجماع عقول متخصص (و متدین) در موضوعات متنوع، ابعاد بیشتری از حقیقت آن موضوع را آشکار می‌سازد.

در جریان تمدن‌سازی اسلامی نیز هنگام رویارویی با مشکلات و حوادث با استناد به الگوی خرد جمعی، نوعی عزم همگانی برای رسیدن به راه‌حل‌ها لازم است. در این باره مقام معظم رهبری می‌فرماید «گفتمان اصلی ملت، این است که همه، راه‌هایی را برای تقویت نظام، اصلاح کارها و روش‌ها، گشودن گره‌ها، تبیین آرمان‌ها و هدف‌ها برای آحاد مردم، استفاده از نیروی عظیم ابتکار و حرکت و خواست و انگیزه و ایمان این مردم و راه به سمت آرمان‌های عالی پیدا کنند» [۴۷].

اما در منابع اسلامی، مقدمات و ملزوماتی برای رسیدن به الگوی خرد جمعی در نظر گرفته می‌شود [۴۸ و ۴۹ و ۵۰] که به اختصار، شرایط رسیدن به خرد جمعی را می‌توان اینگونه برشمرد:

- مشورت و نظرخواهی می‌بایست در اموری صورت گیرد که در قلمرو دین محسوب شده و خارج از خطوط قرمز، جای هیچگونه شور و نظرسنجی نیست.
- رسیدن به این باور و اعتقاد که حقیقت هر موضوع در تکرر آراء و با مشاهده جنبه‌های مختلف موضوع نهفته است.
- عزم گروهی و همگانی برای رسیدن به پاسخ‌ها و راه‌حل‌ها هنگام مواجهه با چالش‌ها.
- اعتقاد به اینکه، هنگام تلاش جمعی برای کشف و شناخت است که خدای متعال هدایتگری می‌کند.
- وزن و ارزش نظر افراد مختلف برای مشورت، به تناسب توان روحی و عقلیشان، و تخصص و تجارب در زمینه‌های مختلف متفاوت است.
- در الگوی خرد جمعی اهمیت هر نظر بیش از نظر دهنده آن است. به این معنا که هر رای و نظری فارغ از اعتبار نظردهنده آن در بوته آزمایش افکار سایرین تجزیه و تحلیل می‌شود، که این به شایسته‌سالاری نظرات می‌انجامد.

^۱ اسلام و مقتضیات زمان، جلد اول

نقش میدانی این ویژگی در تاریخ انقلاب اسلامی: از جمله نمونه‌های مراجعه به خرد جمعی در تاریخ انقلاب اسلامی می‌توان به تشکیل مجالس مختلف شورایی نظیر شورای اسلامی، شورای نگهبان، خبرگان رهبری، تشخیص مصلحت نظام و... و از سوی مردم نیز برگزاری همه‌پرسی قانون اساسی، انتخابات و رای‌گیری‌های مختلف و... اشاره کرد. مقام معظم رهبری در بیاناتی پیرامون اقتصاد مقاومتی، از عقل و خرد جمعی و نتایج آن می‌گویند «سیاست‌های اقتصاد مقاومتی... تراوش‌شده‌ی عقل جمعی است، یعنی محصول یک فرآیند معقول و مدبرانه‌ای است» [۵۱]. ایشان نتیجه این خرد جمعی را اینگونه بیان می‌فرمایند «لذاست که اقتصاد مقاومتی را همه تأیید کردند، یعنی من یک مورد سراغ ندارم که این سیاستها را تخطئه کرده باشند؛ نه، همه قبول کردند» [۵۲].

- اثرات این ویژگی بر حرکت جریان تمدن‌سازی: ویژگی خرد جمعی، یک سازوکار انتخاب و تصمیم‌گروهی است. و بر این اساس در جریان تمدن‌سازی نیز هر عنصر فردی یا گروهی، جریان را به یک جهت می‌کشاند و در نهایت جریان به سمت برآیند مجموع جهت‌ها حرکت می‌کند و لذا از این حالت می‌توان به «جهت‌گیری برآیندی» تعبیر نمود. از آنجایی که در این روش، نظر همگان به تناسب لحاظ می‌شود، هر مسیری که انتخاب و مورد استفاده قرار می‌گیرد از حمایت و تأیید همگانی برخوردار است. (اثر خرد جمعی، جهت‌گیری برآیندی حرکت است.)

۸- تاثیر و تاثر در سطح جهانی

برخلاف ادیان ابراهیمی دیگر که وسعت تعالیشان عموماً در یک قلمرو خاص یا قومی خاص محدود می‌شد، دین مبین اسلام از همان ابتدا داعیه «و ما هو الا ذکر للعالمین» [۵۳] داشته و گستره مخاطبین خود را سراسر عالم معرفی می‌نماید. علت هم بر کسی پوشیده نیست، زیرا خداوند در قرآن کریم می‌فرماید «پس حق گرایانه به سوی این دین روکن با همان فطرتی که خدا مردم را بر آن سرشته است» [۵۴]. لذا گرایش به دین اسلام مبتنی بر فطرت الهی نوع بشر است و این خود دلیلی بر جهان‌شمولی تعالیم این دین است. از همین رو شعاع حرکت تمدن موعود نیز در جهت تکمیل بنای دین مبین اسلام و استقرار آرمان «لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ» [۵۵]، پهنای عالم را دربر گرفته تا آنکه «فوج فوج مردم به دین خدا وارد می‌شوند» [۵۶] و تعالیم و اصول دین اسلام را می‌پذیرند. بنابراین تاثیر حرکت این تمدن در شعاع جهانی، و با مخاطب جهانی [۵۷]، امری محتوم و قطعی است.

البته این رابطه یک سویه نیست. قدر مسلم، این حرکت در اصول و آرمان‌های خود به سبب اتصال به مبانی وحیانی، هیچگونه اثر و نفوذی نخواهد پذیرفت لیکن در زمینه شیوه‌ها و ابزار از تجارب سایرین بهره می‌گیرد. زیرا در تعالیم دین مبین اسلام طبق حدیث شریف «اطلبوا العلم ولو بالصین» [۵۸] استفاده از علوم و تجارب سایرین (آنجا که مغایر با اصول اسلامی نباشد) مورد تأکید قرار گرفته است. کما اینکه «مسلمانان در نیمه دوم سده دوم هجری از گنجینه‌های پزشکی یونان استفاده‌های زیادی کردند» [۵۹ و ۶۰].

- نقش میدانی این ویژگی در تاریخ انقلاب اسلامی: این تاثیر و تاثر در انقلاب اسلامی ایران نیز نمود یافته است. انقلاب اسلامی ایران اثرات غیرقابل‌کتمان را در سراسر جهان برجا گذاشته است که شاید در بهترین تعبیر از آن به «صدور انقلاب» [۶۱] یاد می‌شود. «این‌که امروز در سرتاسر دنیا، گرایش و ایمان اسلامی زنده شده است؛ ملتها در شمال آفریقا و در خاورمیانه و در شرق و غرب کشورهای اسلامی بیدار شده‌اند و جوانان مسلمان در کشورهای گوناگون به زیباییهای دین و قرآن

روآورنده‌اند، همه حاکی از این است که انقلاب اسلامی در اوّل وقوع خود صادر شده است» [۶۲].

از سوی دیگر بکارگیری برخی شیوه‌ها و روش‌های تمدن غربی در زمینه تقسیم قوا، نهادسازی، قانون اساسی، انتخابات و .. همراه با اصلاحات لازم در راستای انطباق با شریعت اسلامی اسلامی نشانه تاثیرپذیری انقلاب اسلامی از دیگر تمدن‌هاست. و این در واقع بیانگر آن است که در تمدن اسلامی موعود نیز علاوه بر اهتمامی که به جهان‌گیر شدن شریعت اسلامی و کلمه توحید وجود دارد، توجه به دستاورد تمدن‌های دیگر به شرط آنکه دچار تضاد و تعارضی با مبانی اسلامی نباشد ممکن و بلکه به دو علت ضروری است: اول آنکه جامعه اسلامی و مسلمانان، به سبب برخورداری از مبانی و حیاتی، خود را بی‌نیاز از جامعه بشری نپنداشته و دچار رخوت و غرور نشوند. دوم آنکه مسلمین به سبب تکلیفی که در اکتساب علوم و تجارب مختلف حتی در نقاط دوردست عالم دارند، به ایجاد رابطه و تعامل با مردمان دیگر، شناخت نقاط قوت و ضعف آنها و ارزیابی میزان آمادگی‌شان جهت پذیرش احکام الهی پرداخته و به این ترتیب تمدن اسلامی از تمام ظرفیت‌ها و دستاوردهای جامعه بشری برای بسط و شکوفایی خود و رسیدن به حاکمیت جهانی دین خاتم استفاده نماید [۶۳].

- اثرات این ویژگی بر حرکت جریان تمدن‌سازی: بر این اساس، تاثیر و تاثر جهانی را باید عامل پیوستگی جریان تمدن‌ساز موعود در سطح جهان دانست که تمام ظرفیت ابناء بشر را در خدمت گسترش شریعت اسلامی و در عین حال رسیدن به رستگاری دنیا و آخرت بکارمی‌گیرد. (اثر تاثیر و تاثر در سطح جهانی، پیوستگی حرکت در تمام عالم است).

۹- جایگاه رهبری

رهبری در تمدن اسلامی بنا بر تصریح متون دینی و روایی، یک مرتبه میانی در سلسله مراتب حاکمیت الله است، و لذا این جایگاه به هیچ وجه خارج از شرایطی که تحت عنوان ولایت امام معصوم و یا ولایت فقیه (در زمان غیبت) مطرح می‌شود، قابل احراز نیست. مقام معظم رهبری در این باره می‌فرمایند «در نظام جمهوری اسلامی، رهبری فقط تابع این نیست که کسی او را به خاطر اینکه شرایط را از دست داده، عزل کند؛ اگر این شرایط در او وجود نداشته باشد، خودش به خودی خود عزل شده است» [۶۴]. «ولایت فقیهی که امام بزرگوار ما معنا کردند یعنی یک مدیریت زنده و بالنده و پیشرونده رهبری یک مدیریت است؛ به این معنا که از حرکت کلی نظام مراقبت کند. در واقع رهبری، یک مدیریت کلان ارزشی است مسئولین در بخشهای مختلف، مسئولیتهای مشخصی دارند. در همه‌ی اینها رهبری نه میتواند دخالت کند، نه حق دارد دخالت کند، نه قادر است دخالت کند. بله، آنجائی که اتخاذ یک سیاستی منتهی خواهد شد به کج شدن راه انقلاب، رهبری مسئولیت پیدا می‌کند» [۶۵]. در ادامه ایشان مسئولیت رهبری را اینگونه بیان می‌کنند «حرکت کلان و کلی نظام اسلامی به سمت آن آرمانها باید منحرف نشود؛ اگر منحرف شد، باید گریبان رهبری را گرفت، او را بایستی مسئول دانست؛ او مسئول است که نگذارد» [۶۶]. بیانات حاکی از آن است که رهبری در جامعه اسلامی به عنوان بالاترین جایگاه و موقعیت، مسئولیت مدیریت و مراقبت از حرکت تمدنی در مقیاس کلان را برعهده دارد. که از جمله آن، تعیین مصادیق آرمانها و اصول و خطوط قرمز به تناسب شرایط روز جامعه و گفت‌وگوهای در آن راستا است. تا مردم نیز براساس آن گفت‌وگو، جهت‌گیری فعالیت‌هایشان را در مقیاس خرد بر مصادیق موردنظر رهبری منطبق سازند.

- نقش میدانی این ویژگی در تاریخ انقلاب اسلامی: این رویه در طول تاریخ انقلاب نیز مسبوق به سابقه است و رهبری جامعه آنجا که خطر انحراف را در حرکت اصیل انقلاب احساس کرده وارد صحنه شده و ایفای نقش نموده است. از مدیریت

جریان انقلاب در زمان طاغوت، مدیریت هشت ساله دفاع مقدس و... در دوره رهبری حضرت امام خمینی (ره) تا توجه به شبیه‌خون فرهنگی، نهضت تولید علم، نظریه اقتصاد مقاومتی و... در دوره زعامت مقام معظم رهبری همگی نمونه‌های از نقش آفرینی رهبری در حرکت تمدنی انقلاب اسلامی در مقیاس کلان است.

- اثرات این ویژگی بر حرکت جریان تمدن‌سازی: نقش رهبری در جریان تمدن‌سازی اسلامی به مثابه جریان پیشگامی است که خط حرکت را به تناسب شرایط جامعه مشخص می‌نماید تا مسیر جریان در مقیاس کلان مشخص شده و توده‌های مردم فعالیت‌های خود را در آن جهت تنظیم نمایند. به این ترتیب جریان تمدنی با بهرمندی از عنصر هدایت رهبری در مسیر اهداف و آرمان‌ها و در بستر اصیل خود جریان خواهد داشت. (اثر جایگاه رهبری، حرکت هدایت‌شونده است).
در مجموع، ویژگی‌های شناسایی شده نُه‌گانه و اثرات آنها بر جریان تمدن‌سازی در جدول شماره (۱) بیان می‌شود.

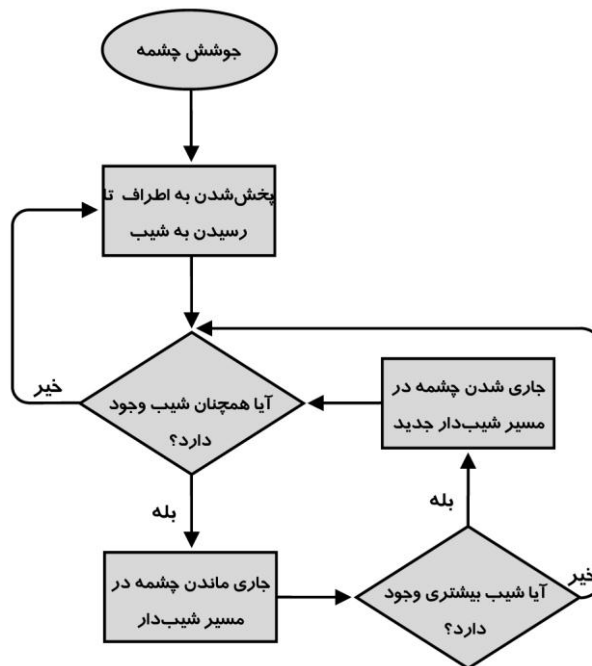
جدول ۱- جدول موثر و اثر (تاثیر ویژگی‌های حرکتی تمدن‌سازان نوین اسلامی بر جریان تمدن‌سازی)

ویژگی حرکتی تمدن‌سازان نوین اسلامی	اثر بر جریان تمدن‌سازی
۱ آرمان‌گرایی	حرکت رو به مقصود
۲ پایبندی به اصول	حرکت در حریم حدود
۳ روحیه اصلاح‌گری	روان‌کنندگی حرکت
۴ مردمی بودن	درون‌زایی حرکت
۵ نوگرایی	رونندگی همه‌جانبه حرکت
۶ انعطاف‌پذیری	انعطاف‌پذیری حرکت
۷ خرد جمعی	جهت‌گیری برآیندی حرکت
۸ تاثیر و تاثیر جهانی	پیوستگی حرکت
۹ جایگاه رهبری (جریان پیشگام)	حرکت هدایت‌شونده

سوال دوم - مدل‌سازی جریان تمدن‌سازان نوین اسلامی

مدل‌سازی برای پدیده‌ها و مفاهیم، موضوعی است که از اعتبار دینی در آیات و روایات برخوردار است. این شیوه که در علوم قرآنی به «ضرب المثل» تعبیر می‌شود به دنبال تبیین مفاهیم ذهنی با استفاده از تشبیهات عینی است [۶۷ و ۶۸]. «در قرآن مسائل عقلی بسیاری وجود دارد که اکثر مردم قابلیت فهم و جذب آن را پیدا نمی‌کنند و از سوی دیگر مردم به محسوسات و عینیات عادت کرده‌اند بدین خاطر، خداوند متعال برخی از مفاهیم بلند عقلی را در قالب مثال‌ها بیان فرموده است تا عموم مردم آنها را به تناسب ادراک خود دریابند» [۶۹]. تعابیری همچون «مَثَلُ الَّذِینَ...» [۷۰] و یا تعابیر مشابه دیگر [۷۱ و ۷۲] را می‌توان از این دست برشمرد. این شیوه تبیینی در روایات نیز مصداق دارد. آنجاکه پیامبر اکرم (ص) قرآن کریم را به طعام گسترده الهی تشبیه می‌نمایند [۷۳] و.... استفاده‌های متعدد از مثل‌ها در آیات و روایات دارای این پیام ضمنی است که نظام خلقت دارای الگوهای تکرارپذیر در موقعیت‌های ملموس و غیرملموس است و خداوند با ارائه سرنخ‌هایی در پدیده‌های عینی و ملموس، شناخت انسان از مفاهیم ناملموس و غیرملموس را ممکن می‌سازد. که بی‌شک این از جلوه‌های لطف و هدایت الهی برای آدمی است.

در بحث تمدن نوین اسلامی نیز، مدل‌سازی با هدف شناخت شیوه حرکت جریان تمدن‌ساز موعود و ملموس ساختن آن امری ضروری است. در این راستا، با توجه به ویژگی‌های حرکتی تمدن نوین اسلامی، و همچنین بررسی اثر وضعی هر کدام بر حرکت، باید مدلی را جستجو نمود که دارای حرکتی رو به مقصود (اثر آرمان‌گرایی)، در حریم حدود (اثر پایبندی به اصول)، روان‌کننده (اثر اصلاح‌گری)، درون‌زا (اثر مردمی بودن)، رونده (اثر نوگرایی)، انعطاف‌پذیر (اثر انعطاف‌پذیری)، دارای جهت‌گیری برآیندی (اثر خرد جمعی)، پیوسته (اثر تاثیر و تاثر جهانی)، و هدایت‌شونده (اثر جایگاه رهبری) باشد. در «الگوی مسیریابی چشمه آب»، این ویژگی‌های نُه‌گانه به نهایت خود می‌رسند. در این الگو طبق مثل معروف «آب راه خود را پیدا می‌کند» چشمه پس از جوشش (درون‌زایی) به سبب ماهیت سیال خود به تمام اطراف گسیل شده و به هر گوشه و کنجی ورود می‌کند (روندگی همه جانبه). سپس به سمت سراشیبی‌ها جاری شده و هر موضع شیب‌داری مقداری در جهت‌گیری جریان تاثیر می‌گذارد (جهت‌گیری برآیندی) و موقعیتی که از شیب بیشتری برخوردار است کل جریان چشمه را به سمت خود متمایل می‌سازد (پیوستگی). هر چند ممکن است چشمه در میانه راه دچار موانع و یا چاله‌های انحرافی شود لیکن هرچاله پس از پر شدن جذابیت خود را از دست داده و چشمه مجدداً شروع به مسیریابی می‌کند (انعطاف‌پذیری). این الگوریتم که در نمودار شماره (۱) نمایش داده شده در طول مسیر چشمه ادامه می‌یابد. همچنین در طی این جریان، چشمه به کنار زدن موانع مزاحم و ناهمواری‌های کوچک و همچنین سایش تدریجی موانع سخت و بزرگ می‌پردازد (روان‌کنندگی).

نمودار ۱- فلوجارت الگوریتم مسیریابی چشمه در شکل ساده و با حذف جزئیات

چشمه همواره حرکتی رو پایین و به سوی دریا یعنی پایین‌ترین ارتفاع دارد (رو به مقصود). در صورتی که جریان چشمه

مستمر و ادامه‌دار باشد، به تدریج حریم و کانال چشمه شکل می‌گیرد که موجب تقویت جریان و افزایش سرعت چشمه شده و از انحراف حرکت در مواقع و مواضعی که شدت جریان کم است جلوگیری می‌کند (در حریم حدود). البته مدل حرکتی چشمه به سبب عدم اشراف بر تمام مسیر و جهل نسبت به آینده، به یک حرکت کورکورانه شبیه است که این موضوع برای هر چشمه سرانجام متفاوتی را رقم می‌زند. از جاری نشدن، راکد و متعفن شدن تا سرازیر شدن به باتلاق‌ها و مرداب‌ها. درحالی‌که اگر جریان چشمه توسط یک جریان «پیشگام واصل به دریا» هدایت شود به یک نهر آب تبدیل شده و حیاتش تا رسیدن به مقصد پایانی تضمین می‌شود. در این حالت می‌توان گفت که جریان از ویژگی هدایت، بهره‌مند است (هدایت‌شونده).

به این ترتیب در تحلیل مدل حرکتی چشمه ویژگی‌های نه‌گانه به سه سطح تقسیم می‌شود. ویژگی‌های درون‌زایی، روندگی همه جانبه، جهت‌گیری برآیندی، پیوستگی، انعطاف‌پذیری و اصلاح‌گری متعلق به سطح یک است. این ویژگی‌ها در حقیقت با ماهیت سیال جریان در ارتباط‌اند و اگر چشمه در همین ویژگی‌ها محدود شود از جاری شدن باز می‌ماند. لیکن در صورتی‌که حرکت چشمه از ویژگی‌های سطح دو یعنی رو به مقصود بودن و تقید به حدود برخوردار شود، جریان بلندمدتی برای چشمه فراهم می‌آید که البته نهایت جریان آن نامشخص است. و سرانجام در ویژگی سطح سه، یعنی هدایت جریان پیشگام است که رسیدن به مقصود (دریا) برای چشمه تضمین می‌شود.

جدول ۲- سطح‌بندی ویژگی‌های نه‌گانه

سطوح	ویژگی‌های هر سطح	کارکرد سطوح
سطح یک	درون‌زایی، روندگی، جهت‌گیری برآیندی، پیوستگی، انعطاف‌پذیری، اصلاح‌گری	تضمین سیال بودن جریان
سطح دو	رو به مقصود بودن، تقید به حدود	تضمین تداوم جریان در بلندمدت
سطح سه	هدایت‌شوندگی	تضمین رسیدن به مقصود

به‌طورکلی، الگوی مسیریابی چشمه مدلی است که با قدرت انطباق بالا در تبیین مفاهیم متعددی بکار می‌آید. در این باره تفسیر تمدنی کلمه «لا اله الا الله» به عنوان شعار اصلی حرکت تمدن اسلامی، بعنوان گواه ادعا و آزمونی برای کارآمدی این مدل بررسی می‌شود.

با کنکاش در کلمه «لا اله الا الله» می‌توان دریافت که سیر رشد و تکامل تمدن‌های غیر الهی، برپایه تحدی الهی و نفی رقیب است. یعنی در این سازوکار، هر پدیده جذاب برای بشر امکان بروز یافته، پیروان خود را جذب کرده و تمدن‌هایی را شکل می‌دهد، سپس به مرور زمان و غنی شدن تجربه بشری، عدم کارایی آن بصورت عینی اثبات می‌شود. لذا از این پدیده‌ها و اله‌های دروغین می‌توان به چاله‌های انحرافی مدل چشمه تعبیر نمود که پس از پر شدن، جذابیت خود را از دست می‌دهند و جریان شناخت بشری، مسیریابی را از نو آغاز می‌کند تا شاید به مسیر واقعی «الا الله» وارد شود. بعنوان مثال مکتب کمونیسم یک نمونه از اله‌های جذابی بود که پس از مدتی، جریان تمدن بشری از آن گذشت. بر این اساس می‌توان گفت که تاریخ تمدن‌های بشری مملو از حرکت‌های پر فراز و نشیب است که سعی در یافتن راهی رو به جلو دارد. نظر شهید مطهری در این باره شایان توجه است «هرچند در مجموع، حرکت تاریخ تکاملی است ولی - بر خلاف نظریه ابزار- سیر تکاملی تاریخ جبری و لایتخلف نیست. نظر به اینکه عامل اصلی این حرکت انسان است و انسان موجودی مختار و آزاد و انتخاب‌گر است، تاریخ در

حرکت خود نوسانات دارد؛ گاهی جلو می‌رود و گاهی به عقب برمی‌گردد، گاه به راست منحرف می‌شود و گاه به چپ، گاهی تند می‌رود و گاهی کند و احياناً برای مدتی ساکن و راکد و بی‌حرکت می‌ماند. یک جامعه همچنان‌که تعالی می‌یابد انحطاط پیدا می‌کند. تاریخ تمدن‌های بشری جز یک سلسله تعالی‌ها و سپس انحطاط‌ها و انقراض‌ها نیست. در عین حال همچنان‌که توین بی، مورخ و دانشمند شهیر معاصر گفته است: انحطاط تمدن‌ها امری اجتناب‌ناپذیر نیست، ولی تاریخ بشریت در مجموع خود یک خط سیر تکاملی را طی کرده است» [۷۴]. البته در مورد تمدن اسلامی شرایط متفاوت است و به‌مدد تعالیم آسمانی اسلام، موضوع انحطاط و انقراض تمدنی مطرح نمی‌شود. چراکه احکام و باید و نبایدهای الهی به مثابه حریم و کانال چشمه، حرکت تمدن را کنترل و از مسیرهای انحرافی برحذر می‌کند. با این حال در قلمرو دین اسلام نیز جستجو و کنکاش برای رسیدن به رشد و تکامل در محدوده حریم و حدود الهی وجود دارد و از همین رو است که حد یقینی برای شناخت و آگاهی و علم نمی‌توان متصور بود. آنچنانکه می‌فرماید «فوق کلّ ذی علم علیم» [۷۵]. و لذا در این آیین همواره عبودیتی مبتنی بر شناختی نو به نو از مقام بی‌نهایت الهی منظور است که توقف بر تصور قبلی را نفی و به دنبال شناختی کامل‌تر در جریانی ادامه‌دار است. آنگونه که در قرآن کریم می‌فرماید «ای کسانی که ایمان آورده‌اید! به خدا و پیامبرش، و کتابی که بر او نازل کرده، و کتب که پیش از این فرستاده است، ایمان بیاورید...» [۷۶] با این اوصاف، شاید بتوان حدیث قدسی «كَلِمَةُ إِلَّا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ حِصْنِي فَمَنْ دَخَلَ حِصْنِي أَمِنَ مِنْ عَذَابِي» [۷۷] را اینچنین تفسیر نمود که ورود به جریان مستمر و حرکت نو به نو لا اله الا الله، در حقیقت ورود به حریم و دژ مستحکم الهی است که انسان را از عذاب خدا ایمن می‌دارد.

در مجموع، الگوی مسیریابی چشمه را به سبب برخورداری از جریانی پویا، سیال و همراه با ویژگی‌های سطح دو و سه، می‌توان یک مدل موفق برای جریان تمدن‌ساز موعود در نظر گرفت.

اما در سوی دیگر، زنجیره حرکت انقلاب اسلامی طبق نظر مقام معظم رهبری هنوز هم به حلقه جامعه اسلامی به عنوان جامعه‌ای بدون توقف و درحال پیشروی دائم به سمت آرمان‌ها، نرسیده است [۷۸] و به طریق اولی از امت اسلامی که همان جریان تمدن موعود است فاصله دارد.

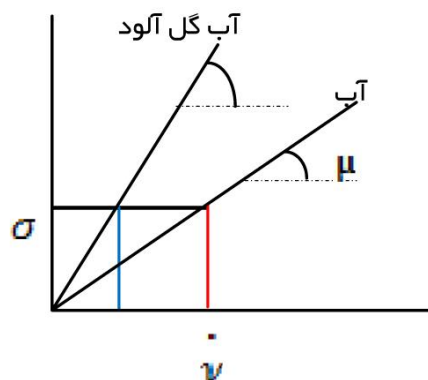
حال سوال اینجاست که الگوی مسیریابی چشمه از چه خصوصیات ویژه‌ای برخوردار است که در مقایسه با مدل حرکت انقلاب اسلامی، تناسب و تشابه بیشتری را با مدل حرکتی جریان موعود بدست می‌آورد؟

قدر مسلم، هر دو مدل حرکتی انقلاب و چشمه، کم و بیش از ویژگی‌های سطح دو و سه برخوردارند، بنابراین تفاوت در سطح یک، موجب تمایز این دو مدل از هم می‌شود. ویژگی‌های سطح یک به سبب ماهیت پویا و سیال ذات آب، با توان بالا بر جریان چشمه اثر می‌کنند. درحالی‌که تاثیر ویژگی‌های سطح یک بر حرکت انقلاب به دلیل گران‌روی^۱ بالای جریان، ضعیف بوده و لذا حرکت آن در مقایسه با جریان چشمه با شتاب کم و اصطکاک زیادی همراه است. که این را می‌توان نتیجه ضعف نسبی در پویایی و سیال بودن جریان دانست. منظور از گران‌روی در واقع، «سرعت و وسعت» پایین جریان در شرایط مشابه است.

برای توضیح علمی این موضوع، با استفاده از مباحث علم مکانیک سیالات، سرعت و وسعت اثرگذاری بر جریان چشمه آب (سیال نیوتنی با میزان بالای پویایی و سیال بودن) و جریان ماده‌ای غلیظی همچون آب گِل (سیال غیر نیوتنی با میزان پایین

^۱ Viscosity

پویایی و سیال بودن) باهم مقایسه می‌شوند. در علم مکانیک سیالات، به طور کلی سیال به صورت لایه‌های مجازی فرض می‌شود که بر روی یکدیگر می‌لغزند. با این حال همه سیالات نوعی رفتار گرانروی از خود نشان می‌دهند. نیروهای گرانروی، نیروهای کند کننده جریان هستند که بر سطح لایه‌های مجازی به صورت مماس عمل می‌کنند و تمایل دارند که با جریان مخالفت کنند. نیروهای عمل کننده به صورت موازی با سطح (مانند جاذبه زمین)، نیروهای برشی نامیده می‌شوند و نیروی برشی در واحد سطح همان تنش برشی^۱ ($\sigma = \frac{F}{A}$) است. هنگامی که تنش برشی به یک سیال وارد می‌شود، سیال نمی‌تواند تنش را تحمل کند و به جای آن تغییر شکل یافته یا به عبارت دیگر جریان می‌یابد. فاکتور دیگری که برای تحلیل رفتار سیالات استفاده می‌شود نرخ برش یا آهنگ برش^۲ است که به دو صورت تبیین می‌شود. یکی تغییر زاویه لایه‌های فرضی در واحد زمان ($\dot{\gamma} = \frac{d\theta}{dt}$) و دیگری تغییر نسبی در سرعت لایه‌ها نسبت به فاصله لایه‌های فرضی ($\dot{\gamma} = \frac{du}{dy}$). ضریب گرانروی (μ) از رابطه بین تنش برشی و آهنگ برش به دست می‌آید ($\sigma = \mu \cdot \dot{\gamma}$). مایعاتی که بین تنش برشی و آهنگ برشی آنها نسبت مستقیمی وجود دارد، سیالات نیوتنی نامیده می‌شوند. آب و ترکیباتی که درصد بالایی از آنها را آب تشکیل می‌دهد عمدتاً ویژگی‌های نیوتنی از خود نشان می‌دهند. نمودار شماره (۲) مربوط به تفاوت رفتار سیال نیوتنی و غیر نیوتنی در برابر تنش برشی است.

نمودار ۲- تفاوت سیالات در برابر تنش برشی یکسان

در نمودار شماره (۲) با توجه به شیب خط (μ) که نماینده گرانروی سیال است می‌توان نتیجه گرفت که با آلوده شدن آب زلال به گل، گرانروی سیال افزایش می‌یابد (شیب خط افزایش یافته است). در این شرایط، با یک تنش برشی (σ) ثابت (شتاب جاذبه ناشی از یک شیب ثابت) روشن است که آهنگ برش ($\dot{\gamma}$) آب بیشتر از آب گل آلود خواهد بود. و می‌توان نتیجه گرفت «سرعت» نسبی حرکت لایه‌های سیال در مورد آب بیشتر است و همینطور تغییر زاویه لایه‌های سیال نسبت به هم نیز در مورد آب بیشتر است یا به بیان دیگر «وسعت» حرکت آب نسبت به آب گل آلود بیشتر خواهد بود.

به بیان غیر تخصصی، در صورتی که جریانی از آب گل به راه افتاده و جاری شود، با حرکتی کاملاً آرام و با وسعتی بسیار کمتر از آب شروع به پیشروندگی به اطراف می‌کند. حرکت این جریان به سمت سراشیبی‌ها بسیار کند و کم دامنه است. و تمام

¹ Shear stress

² Shear rate

ویژگی‌های انعطاف‌پذیری، جهت‌گیری و... با سرعت و وسعت پایینی صورت می‌گیرد. اگر در این جریان موجی ایجاد شود، سرعت انتقال و دامنه وسعت آن بسیار محدود است. به این ترتیب می‌توان گفت که مزاحمت ذرات گِل موجود در آب موجب کاهش پویایی و سیال بودن جریان آب شده که این خود کاهش سرعت و وسعت تاثیر ویژگی‌های سطح یک بر جریان را در پی دارد. حال با بررسی این نتایج در الگوی حرکتی انقلاب مشخص می‌شود که چرا این جریان دچار گرانروی در ویژگی‌های سطح یک است.

در این باره مقام معظم رهبری با تبیین مولفه‌های کند کننده حرکت انقلاب، بارها این عوامل را به مردم و مسئولین گوشزد فرمودند. برخی عوامل مهم مشکل‌ساز در حرکت جریان انقلاب از نظر ایشان بدین شرح است:

- عدم تحقق سیاست‌های اصل ۴۴ قانون اساسی. (اثر منفی بر درون‌زایی جریان انقلاب)
- عدم توجه به مبارزه با فساد اقتصادی. (اثر منفی بر حرکت روان جریان انقلاب)
- عدم توجه به کرسی‌های آزاد اندیشی. (اثر منفی بر جهت‌گیری جمعی جریان انقلاب)
- وجود جناح‌بندی در سیاست‌ها و عملکردها. (اثر منفی بر انعطاف‌پذیری جریان انقلاب)
- کاهش شتاب رشد علمی کشور. (اثر منفی بر پیش‌روندگی جریان انقلاب)

به این ترتیب با تکیه بر مدل‌سازی چشمه، می‌توان اینگونه نتیجه گرفت که برای نزدیک شدن به حرکت تمدن موعود و رسیدن به یک جریان پویا، سیال و تراز انقلاب می‌بایست به دنبال راهبردی مناسب و زیرساختی کارآمد بود که به کمک آن گرانروی جریان انقلاب اسلامی کاهش و «سرعت و وسعت» اثرگذاری ویژگی‌های سطح یک بر آن ارتقا یابد.

سوال سوم - شبکه‌سازی اجتماعی، زیرساخت جریان تمدن نوین اسلامی

ظهور و گسترش فناوری اطلاعات^۱ در سطح جهانی را باید فراگیرترین رویداد عصر حاضر نامید. آنچنان‌که تمام جنبه‌های علمی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی انسان را در بر گرفته و تصور فقدان این عنصر جدید در معادلات زندگی غیرممکن شده است. علت این تاثیر عمیق و همه‌جانبه IT، سرعت و گستردگی خارق‌العاده آن در انتقال است. [۷۹]

قدرت شکفت انگیز فناوری اطلاعات در مرتبط کردن و پیوند^۲ انسان‌ها، حتی در روایات آخر الزمان نیز مورد اشاره قرار گرفته است. «مؤمن در عصر قائم (ع) در حالی که در مشرق است، برادر خویش را که در مغرب است می‌بیند و همان‌گونه که در مغرب است، برادر مؤمن خویش را در مشرق می‌بیند» [۸۰]. در روایت دیگری نیز آمده است «هنگامی که قائم (ع) قیام کند، خداوند در دستگاه شنوایی و بینایی شیعیان ما، گستردگی و کشش ویژه‌ای می‌بخشد تا میان آنان و مهدی ما (عج) واسطه و نامه‌رسان یا فاصله‌ای نباشد» [۸۱]. مضمون این روایات بدان معناست که سرعت و وسعت در انتقال اطلاعات، یک زیرساخت کاربردی تمدن موعود است. پس به‌ناچار می‌بایست اهمیت این موضوع در جریان تمدن‌سازی نیز درک شده و به آن پرداخته شود.

¹ Information Technology (IT)

² Link

یکی از مظاهر فراگیر IT در دهه اخیر، پدیده شبکه‌های اجتماعی^۱ است که در حوزه‌های فردی و اجتماعی اثربخشی و نفوذ خود را اثبات نموده است. طبق تعریف جیمز میشل^۲ در کتاب «شبکه‌های اجتماعی در موقعیت‌های شهری»^۳ «شبکه اجتماعی مجموعه‌ای ویژه از پیوندها میان بازیگران معین، با این خصوصیت که مشخصات این پیوندها را می‌توان به‌عنوان یک کلیت برای تفسیر رفتار اجتماعی افراد مجموعه، استفاده نمود» [۸۲]. گارتن^۴ و همکاران نیز شبکه‌های اجتماعی را به‌عنوان «مجموعه‌ای از عناصر اجتماعی (مردم، سازمان‌ها و غیره) که توسط مجموعه‌ای از روابط اجتماعی (دوستی، همکاری، تبادل اطلاعات و غیره) بهم متصل شده‌اند» [۸۳] معرفی می‌کنند. البته بوید و الیسون^۵ تعریف کامل‌تری ارائه می‌دهند «خدماتی مبتنی بر شبکه وب که برای افراد امکان ۱- ساخت یک نمایه عمومی یا نیمه عمومی در یک فضای محدود. ۲- ارتباط با فهرستی از کاربران دیگر که با آنها در یک اتصال مشترک هستند. ۳- مشاهده و پیمایش در فهرست شبکه آنها و شبکه‌هایی که توسط دیگران درون سیستم ساخته شده‌اند، فراهم می‌آورد» [۸۴]. در واقع، شبکه‌های اجتماعی برخلاف وب‌سایت‌های معمول فضای سایبر که به‌دنبال ارائه محتوا به مخاطب خاص و عام خود هستند، به گفته کریس راس^۶ بسیار کاربر محور بوده و هیچ برنامه‌ای در تولید محتوا ندارند و صرفاً بر ایجاد یک محیط مناسب برای میزبانی از محتوای کاربر ساخت و همچنین ارتباط آسان و فراگیر میان کاربران با علائق و فعالیت‌های مشابه متمرکز شده‌اند [۸۵].

این رویکرد شبکه‌های اجتماعی در پیوند زدن افراد و شبکه‌سازی میان آنان، حجم گسترده‌ای از روابط را فراهم آورده که طی آن انسان‌ها در هر زمینه‌ای آزادانه به تبادل اطلاعات و تعامل با دیگران می‌پردازند. از فعالیت‌های روزانه‌ای چون آموزش آشپزی، خرید و فروش صنایع دستی و کمپین‌های تبلیغاتی چند نفره تا «انقلاب تونس» که طی آن در اواخر سال ۲۰۱۱ افکار عمومی جوانان جهان عرب از طریق شبکه‌های اجتماعی به هم متصل شد و در نهایت به سقوط استبداد حاکم منتهی گردید» [۸۶] و یا «شکل‌گیری جنبش ریشه‌های چمن، در گیر و دار انتخابات کنگره و ریاست جمهوری آمریکا» [۸۷] همگی در سایه این فناوری جدید ممکن شده است. این توان گسترده شبکه‌های اجتماعی، پتانسیل فراوانی برای جریان‌سازی در مقیاس‌های کوچک و بزرگ در سطح منطقه‌ای و جهانی فراهم آورده است. چیزی که روزانه موجب شکل‌گیری جریان‌های متعددی در سطح منطقه‌ای یا جهانی می‌شود.

البته امروزه مصادیق شبکه‌ها و رسانه‌های اجتماعی بسیار گسترده و متنوع شده است. مواردی همچون پایگاه‌های اشتراک ویدئو مانند یوتیوب^۸ و آپارات^۹، اشتراک تصاویر همچون فیسبوک^{۱۰} و اینستاگرام^{۱۱}، اشتراک خبر مانند توییتر^{۱۲}، و اشتراک پیام

¹ Social Networks

² Mitchell, J. C.

³ Social networks in urban situations

⁴ Garton

⁵ Boyd, D. and Ellison, N.

⁶ Russ, Chris.

⁷ Campaign

⁸ Youtube

⁹ Aparat

¹⁰ Facebook

¹¹ Instagram

¹² Twitter

فوری^۱ مانند وایبر^۲، واتس اپ^۳ و تلگرام^۴ تا دانشنامه آزاد ویکی پدیا^۵، هرچند ویکی پدیا، در ساختار یک شبکه اجتماعی نیست، اما برخی از ویژگی های محوری آن همچون تولید محتوای اشتراکی، امکان جریان سازی گروهی را تقویت می کند. تا آنجا که از آن به عنوان «انجمنی اجتماعی» [۸۸] یاد می شود.

از این رو برای ارزیابی بهتر و سنجش کارایی شبکه های اجتماعی در موضوع جریان سازی، می توان سطح یک از ویژگی های نه گانه را در مورد جریانات معمول شبکه های اجتماعی مورد بررسی قرار داد.

- درون زایی در شبکه های اجتماعی

عموم جریانات شکل گرفته در شبکه های اجتماعی با هر موضوع و محتوایی که باشند خودجوش و درونزا هستند. به بیان دیگر هیچ نیرویی از خارج، نمی تواند جریانات را در شبکه های اجتماعی به حرکت در آورده و یا اراده خود را بر آنها تحمیل نماید. برای این ویژگی، مصادیق فراوانی؛ از شکل گیری کمپین های مختلف همانند چالش سطل آب یخ^۶، تا جریاناتی همچون جنبش خودجوش استقبال از شهدای غواص را می توان برشمرد. علاوه بر این، «اینترنت به طور عام و برنامه های کاربردی وب ۲ به طور خاص همکاری های اجتماعی را در یک مقیاس عظیم ممکن ساخته است، که در آن تعداد زیادی از مردم برای تولید محتوا گرد هم می آیند و هم خودشان و هم عموم از آن بهره مند می شوند. بسیاری از صاحب نظران از جمله تیم اوریلی که واژه وب ۲ را ابداع کرد، در مان انواع برنامه های کاربردی را تنها با استفاده از "معماری مشارکت" که در آن بسیاری از مردم تشویق به مشارکت در محتوا می شوند و جمع مناسبی به سودرسانی به گروه به عنوان یک کل می پردازند» [۸۹]. و این یعنی درون زایی در شبکه های اجتماعی که نشان از مردمی بودن این جریانات است. زیرا همانگونه که در تعریف مردمی بودن یک جریان اشاره شد، در فضای شبکه های اجتماعی نیز:

- هر جریان برای فراگیر شدن رسالت خود را بر مبنای دغدغه های واقعی عموم کاربران و در جهت رضایت آنان تعریف می کند.
- هر جریان با تصمیم و خواست عمومی به حرکت در آمده و با عدم همراهی آنان متوقف می شود.
- در این جریانات رانت و نسبت های ویژه، هیچ جایگاهی نداشته و هر محتوایی به میزان شایستگی خود مورد اقبال عمومی واقع شده و رشد می کند.

از این رو مردمی بودن جریانات در شبکه های اجتماعی، خودجوشی کاربران را به انحاء ذیل در پی دارد:

- همکاری و مشارکت فعال عموم در پیشبرد و گسترش جریان ها و مشارکت در تولید محتوا برای آنها.
- آمار و ارقام پیرامون تولید محتوا در توییتر نشان می دهد «در ژوئن ۲۰۱۱ تعداد کاربران این شبکه از ۲۰۰ میلیون نفر گذشت و تعداد ۲۰۰ میلیون توییت در روز به ثبت رسید» [۹۰].
- مراقبت مداوم از عدم انحراف جریان از مسیر اصلی خود با تذکرات و اظهار نظرهای انتقادی.

¹ Instant Message (IM)

² Viber

³ Whatsapp

⁴ Telegram

⁵ Wikipedia

⁶ Ice bath challenge

به عنوان مثال، گروه‌های تخصصی در شبکه‌های اجتماعی IM مانند تلگرام و واتس‌آپ، در صورتی که مطلبی خارج از موضوع مطرح شود، توسط سایرین مورد تذکر و انتقاد قرار می‌گیرد. این رویه در ویکی‌پدیا نیز تاکید می‌شود که «هیچ‌کس مالک ویکی‌پدیا نیست. اگر مشکلی دیدید که می‌توانید اصلاحش کنید، این کار را انجام دهید» [۹۱].

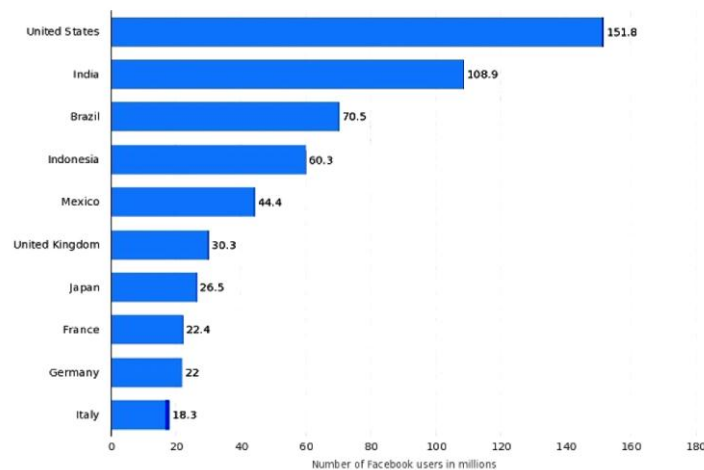
نظ

ارت و ارزیابی تمام محتواها در شبکه

پسندیدن^۱ و اظهار نظر^۲ دو ابزار رایجی است که در شبکه‌های اجتماعی برای ارزیابی محتوای سایرین، مورد استفاده کاربران قرار می‌گیرد. [۹۲].

آمارها نشان می‌دهد که «هر هفته ۱۰۰ میلیون نفر در یوتیوب فعالیت اجتماعی (نظیر لایک، به اشتراک گذاردن، اظهار نظر و غیره) انجام می‌دهند و علاوه بر این بیش از ۵۰٪ ویدئوها در یوتیوب رتبه‌بندی شده و یا درباره آنها اظهار نظر می‌شود» [۹۳].

Leading countries based on number of Facebook users as of May 2014 (in millions)

Sources: eMarketer; American Marketing Association © Statista 2015
Additional Information: Worldwide; eMarketer; May 2014

تصویر ۱- نمودار پراکندگی شبکه‌های اجتماعی در کشورهای مختلف به ترتیب تعداد کاربران

این شواهد حاکی است، توان مردمی و درون‌زایی جریان‌ات در شبکه‌های اجتماعی بسیار بالاست که البته در این میان میزان سرعت و وسعت تولید محتوای اشتراکی حائز اهمیت است. طبق یک برآورد در شبکه‌های اجتماعی «در هر دقیقه: کاربران فیسبوک ۲،۴۶۰،۰۰۰ قطعه محتوا به اشتراک می‌گذارند. کاربران توییتر ۲۷۷،۰۰۰ بار توییت می‌کنند و...» [۹۴]. همچنین وسعت و پراکندگی شبکه‌های اجتماعی نیز چشمگیر است. [۹۵] به‌عنوان مثال طبق آمار پایگاه استاتیس‌ستا^۳ «کاربران فیسبوک که اکنون تعدادشان به ۱،۴۹۰،۰۰۰،۰۰۰ نفر می‌رسد در کشورهای مختلف به شرح ذیل پراکنده‌اند (تصویر شماره ۱) [۹۶]:

¹ Like

² Comment

³ Statista

بنابراین سرعت و وسعت تاثیر ویژگی درون‌زایی بر جریان‌های شبکه‌های اجتماعی بسیار بالاست که این خصیصه در سیال‌کنندگی این شبکه‌ها موثر است.

- روندگی همه جانبه در شبکه‌های اجتماعی

امروزه جریان‌های مختلف اعم از علمی، اجتماعی و اقتصادی در فضای مجازی، ماهیتی سیال و رونده پیدا کرده است. چوی^۱ و همکاران در این باره می‌گویند «اینترنت در سراسر جهان به یک ابزار مهم در توسعه و شکل‌دادن علم و نوآوری تبدیل شده است. در حالی که بیشتر از این، می‌تواند به‌عنوان رسانه اصلی تعاملات اجتماعی در جوامع نوآوری در نظر گرفته شود» [۹۷]. «شبکه‌های اجتماعی به دانشمندان کمک می‌کند تا در جریان امور علمی رشته خود قرار بگیرند، فعالیت‌های همکاران خود را دنبال کنند، و اجتماعی از مشاوران و همکاران ایجاد کنند. این شبکه‌ها به پژوهشگران اجازه می‌دهد تا از راه دور در کنفرانس‌ها شرکت کنند و در هزینه‌ها و زمان سفرها صرفه‌جویی نمایند. به‌علاوه گفتمان علمی در حال حرکت به سوی دنیای آنلاین است و می‌خواهد حرکت خود را در این جهت ادامه دهد. این بدان معناست که شبکه‌ها، به یک سالن اجتماعات مجازی تبدیل شده‌اند که دانشجویان و اساتید می‌توانند به بزرگان علمی رشته خود متصل شوند» [۹۸].

شبکه‌های اجتماعی در نوآوری‌های کسب و کار نیز نقش مهمی دارند. در فضای تجاری شبکه‌های اجتماعی، کاربران عملاً در نقش یک نیروی کنترل کیفیت، تحقیق و توسعه، و حتی فروش فعالیت می‌کنند و شرکت‌ها با مشاهده و بررسی نظرات مشتریان در پروفایل خود، نسبت به بهبود و توسعه محصولات جدید و برنامه‌ریزی برای تولیدات آینده اقدام می‌کنند. از آن سو مشتریان با اظهار نظر و بازخورد مثبت نسبت محصولات دلخواه خود و تشویق دوستانشان برای خرید و همچنین ارائه انتقادات و پیشنهادات درباره آنها، در فرآیند بهبود و توسعه محصولات جدید همکاری می‌کنند [۹۹]. افزون بر اینها، در فضای عمومی شبکه‌های اجتماعی نیز، تازه بودن محتوا آنچنان اهمیت یافته است که اگر صفت تکراری بودن به محتوایی اطلاق شود، تا حد زیادی آن را از حیز انتفاع ساقط می‌کند. از این رو کاربران هر روز به موضوع تازه‌ای سرگ می‌کشند و برای جذب لایک و فالوور بیشتر و یا حتی کسب اعتبار اجتماعی بالاتر، در ارائه دستاورد و محتوایی جدید تلاش می‌کنند. [۱۰۰].

در مجموع شبکه‌های اجتماعی محیط بسیار مناسبی برای نوآوری و تحول در زمینه‌های مختلف هستند که با سرعت و وسعت بالا، روندگی همه‌جانبه جریان‌های در این شبکه‌ها را رقم می‌زنند.

- جهت‌گیری برآیندی در شبکه‌های اجتماعی

خصوصیت اتصال‌دهندگی در ذات شبکه‌های اجتماعی نهفته است. چیزی که افراد مختلف را در سرتاسر دنیا همچون اعضای یک اجتماع گرد هم می‌آورد. برون‌داد این خصیصه، به گفته دتلف شودر^۲ و همکاران، تغییر پارادایم بنیادی، در راه‌های گفتگو، همکاری، مصرف و ایجاد اطلاعات است. در واقع از طریق شبکه‌های اجتماعی شکل جدیدی از همکاری به وجود آمده که شامل پدیده خرد جمعی است [۱۰۱]. به عبارت دیگر، خرد جمعی^۳ دستاورد ناگزیر شبکه‌های اجتماعی است، زیرا در فضایی که هیچ مسندی از جنس پول و رانت و اعتبار برای اشخاص، موقعیت ایجاد نمی‌کند، این انگشت خرد جمعی است که

¹ Choi

² Schoder, Detlef

³ Collective Intelligence

جهت را نشان می‌دهد.

مصادق بارز این ویژگی فضای مجازی، ویکی‌ها هستند [۱۰۲]. «منطق ویکی‌ها این است که همکاران بیشتر و مشارکت بیشتر، محتوای کامل‌تر و باکیفیت‌تری به دنبال دارد» [۱۰۳]. و در این میان دانشنامه آزاد ویکی‌پدیا، الگوی تقریباً موفقی از این دست ارائه داده است. «ویکی‌پدیا یک دانشنامه اینترنتی چندزبانه با محتویات آزاد است که با همکاری افراد داوطلب نوشته می‌شود و هر کسی که به اینترنت دسترسی داشته باشد می‌تواند مقالات آن را ویرایش کند» [۱۰۴].

البته این پایگاه «به خاطر آسیب‌پذیری در برابر خرابکاری، کیفیت غیریکنواخت، ترجیح اجماع بر اعتبار و... [۱۰۵] نقد شده است اما به هر حال پروژه‌های ویکی‌پدیا توسط کاربرانی تهیه می‌شود که در پی رفع این نگرانی‌ها هستند. پژوهشگران در دو مطالعه علمی به این نتیجه دست یافته‌اند که خرابکاری‌ها عموماً زودگذر هستند و ویکی‌پدیا نسبتاً به درستی سایر دانشنامه‌هاست» [۱۰۶]. البته این صحت و اعتبار علمی، با استنادات گسترده‌ای که از سرتاسر دنیا به مقالات ویکی‌پدیا صورت می‌گیرد اثبات شده است [۱۰۷].

«ویکی‌پدیا بر اساس ایجاد اجماع^۱ به معنی توافق عمومی یا حس مشترک کار می‌کند. یک کاربر ویرایشی در مقاله انجام می‌دهد، و بعد تمام کاربرهای دیگری که صفحه را می‌خوانند پیش خودشان تصمیم می‌گیرند که آیا صفحه به همان حالت بماند، یا متن دوباره تغییر کند. به مرور زمان، تمام آن چه که در یک صفحه می‌ماند، عملاً از تایید ضمنی مشارکت‌کنندگان برخوردار است. به طور معمول، اجماع محصول طبیعی روند ویرایش‌های مکرر یک مقاله است» [۱۰۸]. یکی دیگر از سیاست‌های ویکی‌پدیا توجه به اصل بی‌طرف بودن است که اثر مستقیمی بر بلوغ خرد جمعی دارد. طبق این سیاست «ویکی‌پدیا از تمام ویرایشگران خود می‌خواهد تا هنگام نوشتن «دیدگاه بی‌طرفانه» ای داشته باشند. این به معنی نشان دادن عوامل اختلاف و توصیف آنها به جای وارد شدن در آنها. اگر به این مهم برسیم دیگر ویکی‌پدیا تنها از یک دیدگاه بی‌طرفانه بیان نشده است بلکه حاوی تمامی نظرات بی‌طرفانه مربوط به یک موضوع خواهد بود». ماحصل این خرد جمعی «بیان می‌دارد که به هر دیدگاهی بسته به اعتبارش باید بها داد» [۱۰۹] که این همان شایسته‌سالاری در محتواست.

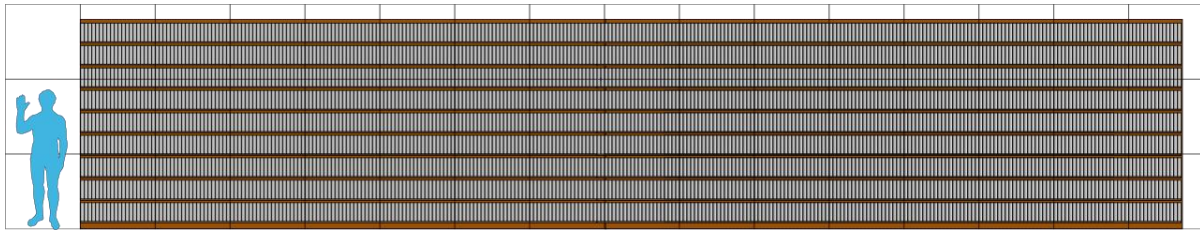
با این توضیحات، ویکی‌ها را باید موفق‌ترین تلاش بشری برای رسیدن به الگوی خردجمعی دانست که اندیشه و نیروی افراد را از تمام دنیا و با بیشترین سرعت، برای شکل دادن به یک ساختمان واحد از علم و دانش گرد هم می‌آورد [۱۱۰].

– روان‌کنندگی در شبکه‌های اجتماعی

اصلاح‌گری در جریان‌ات شبکه‌های اجتماعی مختلف و به انحاء گوناگون وجود دارد. اما در ویکی‌پدیا این ویژگی برجسته‌تر است. «هر داوطلب می‌تواند مقاله‌ها را به سبک ویکی اضافه یا ویرایش کند» [۱۱۱] و این به کاربران اجازه می‌دهد تا از انسجام و سلامت جریان شبکه محافظت کنند و همزمان با آن، محتوای جمعی تولید شده را بهبود و ارتقاء دهند. «همکاران ویکی‌پدیا گاهی مقاله‌هایی را که احساس می‌کنند مناسب یک دانشنامه نیست، تغییر و یا حذف می‌کنند. با فرض این اصل که قرار دادن مقالات در معرض ویرایش همگانی موجب صحت مطالب می‌شود. زیرا مرورهای زیاد مقاله‌های ویکی‌پدیا باعث می‌شود تا مطالب خرابکارانه و جانبدارانه به سرعت واگردانی شوند» [۱۱۲]. این یعنی، جریان در این فضا به سرعت موانع را

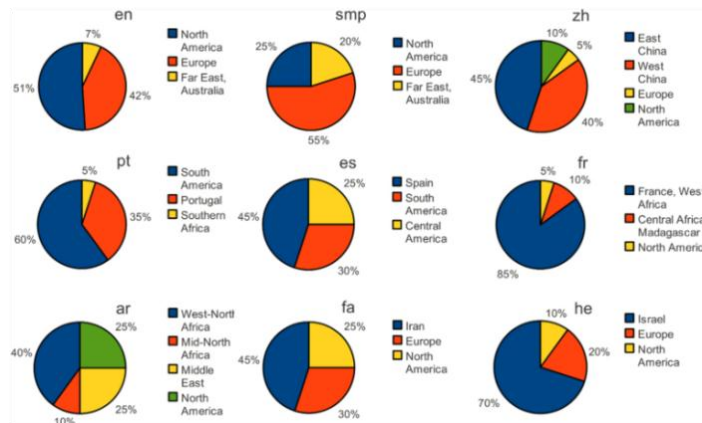
^۱ Consensus

اصلاح و یا حذف می‌کند و در نتیجه‌ی اصلاحات، حرکت تولید محتوا در ویکی‌پدیا بسیار روان و پرشتاب جریان می‌یابد. به عنوان مثال در این پایگاه تاکنون «۴,۹۵۷,۰۰۰» مقاله به زبان انگلیسی و «۳۷,۰۸۱,۶۹۵» مقاله به تمام زبان‌ها تولید شده است.

تصویر ۲- نمایش حجم محتوای تولید شده به زبان انگلیسی در ویکی‌پدیا تا سال ۲۰۱۰ بصورت یک کتابخانه [۱۱۳]

در مورد زبان فارسی نیز «ویکی‌پدیای فارسی هم‌اکنون با ۴۶۶,۶۳۹ نوشتار در رده هجدهم قرار داشته و در میان زبان‌های رایج آسیا، در رده چهارم قرار دارد» [۱۱۴].

تصویر ۳- نمودارهای پراکنندگی جغرافیایی زبان‌های فعال در ویکی‌پدیا در سال ۲۰۱۲

پیوستگی در شبکه‌های اجتماعی

پیوستگی جریان‌ها در شبکه‌های اجتماعی از امتداد جهانی برخوردار است و هیچ محدودیتی در پیوستن کاربران از نقاط مختلف دنیا به این جریان‌ها و کمپین‌ها وجود ندارد. شبکه‌های اجتماعی در این رابطه ابزار ویژه‌ای به‌نام «هشتگ»^۱ معرفی می‌کنند. «هشتگ‌ها کلمات یا عبارات قبل از علامت #^۲ هستند که در شبکه‌های اجتماعی، به عنوان راهی برای سازماندهی و جستجوی پیام‌ها رواج یافته‌اند» [۱۱۵]. در واقع افراد از هر کشوری و از هر گوشه دنیا با استفاده از این نماد می‌توانند جریان‌ها را جستجو و به آن افزوده شوند از این طریق مطالب و اخبار جریان دلخواه خود را دنبال کنند و یا مطلبی بر آن اضافه نمایند.

¹ Hashtag

² Hash

تا آنجا که «اعتراضات و کمپین‌های سیاسی، مانند جنبش #OccupyWallStreet و #LibyaFeb17 با هشتگ‌ها سازمان‌دهی شده‌اند» [۱۱۶]. «هر هشتگ، اگر توسط تعداد کافی از افراد ترویج شود، می‌تواند یک ترند^۱ باشد و کاربران بیشتری را به بحثی که از آن هشتگ استفاده می‌کند، جذب کند» [۱۱۷]. ترندها را شاید بتوان معادل جریان‌های شبکه‌های اجتماعی دانست. چنان‌که در تعریف آن گفته می‌شود «ترندها موضوعات یا تویتهای که در زمینه یا مبحث خاصی ارسال می‌شوند و دارای بیشترین مشارکت کننده در واحد زمانی روز می‌باشد» [۱۱۸].

در مجموع، این امکانات جریان‌سازی موجب شده تا تاثیر جریان‌های شبکه‌های اجتماعی وسعت جهانی پیدا کند. ظرفیتی که از نظر مقام معظم رهبری نیز دور نمانده و صفحات متناسب به ایشان با حضور جدی در این شبکه‌ها به جریان‌سازی می‌پردازند. آنگونه که نامه ایشان به جوانان غربی، کمپین گسترده‌ای تحت عنوان «نامه برای شما» و با هشتگ «#Letter4U» به راه انداخت [۱۱۹ و ۱۲۰] که حرکت‌های خودجوش جوانان در سراسر اروپا و آمریکا را به دنبال داشت.

- شبکه‌های اجتماعی و ویژگی‌های سطح دو و سه

علی‌رغم توان بالایی که شبکه‌های اجتماعی در ویژگی‌های سطح یک از خود بروز می‌دهند، تاثیر ویژگی‌های سطح دو و سه در آنها کم‌رنگ و ناچیز است. این شبکه‌ها از حیث برخورداری از آرمان‌گرایی، پایبندی به اصول و اعتقاد به هدایت (به مراتب)، دچار نقصان ذاتی هستند که این نقصان البته از آبخشور تمدنی غرب نشات می‌گیرد. در واقع شبکه‌های اجتماعی به جز قوانین و مقرراتی که به منظور مراقبت از نظام و ساختار داخلی آنها وضع می‌شود، هیچ قید و بندی را بر نمی‌تابند و حتی تاکید می‌کنند که «اگر قانونی مانع حفظ یا بهبود (شبکه) شد، آن را نادیده بگیرید» [۱۲۱]. در مورد آرمان‌گرایی نیز شبکه‌های اجتماعی هیچگونه زیرساخت و ابزار حمایتی ارائه نمی‌دهند. به عبارت دیگر میان شخصی که در راستای یک آرمان (حتی غیر الهی) تلاش می‌کند با کسی که در جهت تخریب آنها اقدام می‌کند، شبکه هیچ تفاوتی قائل نمی‌شود. بی‌تردید این رویه به ناتوانی شبکه‌های اجتماعی در ایجاد جریان‌های تمدن‌ساز می‌انجامد. زیرا منظومه آرمان‌خواهی بشر با حذف اصول فطری و الهی ناقص می‌شود و در نتیجه انگیزه توده‌ها برای جریان‌سازی کاهش می‌یابد.

البته این جای تعجب نیست، و نقص شبکه‌های اجتماعی در آرمان‌گرایی و تقید به اصول، امری کاملاً حساب شده و هدفمند است. چراکه طبق مدل مسیریابی چشمه، خلاء آرمان‌ها و اصول موجب سکون و رکود جریان شده و جریان را کد مستعد فساد می‌شود و این شاید خواسته مالکان اصلی شبکه‌های اجتماعی است. در حقیقت نظام غرب با ایجاد و گسترش شبکه‌های اجتماعی که تنها از ویژگی‌های سطح یک برخوردارند، در پی ایجاد یک محیط راکد اما وسیع است که روز به روز بزرگتر شده و فساد خود را تا سراسر دنیا بگستراند. چیزی که آثارش در عناوین کم‌ارزش و بی‌ارزش [۱۲۲] جریان‌های شبکه‌های اجتماعی به چشم می‌خورد.

لذا چنین شبکه‌هایی به‌رغم توفیقات شگفت‌انگیزی که در فراهم آوردن یک محیط سیال با تمام ویژگی‌های سطح یک دارند، برای میزبانی از جریان تمدن اسلامی نیازمند بومی‌سازی و اقدامات موثر در راستای پشتیبانی از ویژگی‌های سطح دو و سه هستند.

^۱ trend

- شبکه‌سازی اجتماعی در پارادایم اسلامی ایرانی

پدیده‌ی عظیم و بی‌نظیر فضای مجازی با گسترش روزافزون و پرسرعت خود [۱۲۳] ظرفیت مناسبی برای کاهش گران‌روی و سیال کردن حرکت انقلاب اسلامی فراهم می‌کند. از این رو «باید با استفاده از توانایی‌ها و استعداد‌های جوان کشور و با سیاستگذاری صحیح و بدون از دست دادن زمان به سمت خروج از حالت انفعال در عرصه‌ی فضای مجازی، و حضور فعال و تأثیرگذار و تولید محتوای اسلامی متقن و جذاب حرکت کنیم» [۱۲۴].

در این راستا «توسعه محتوا و خدمات کارآمد و رقابتی منطبق بر ارزش‌ها و فرهنگ اسلامی / ایرانی در تمامی قلمروهای مورد نیاز جامعه و جلب مشارکت‌های مردمی و بکارگیری ظرفیت‌های بخش خصوصی در این زمینه، و ترویج هنجارها، ارزش‌ها و سبک زندگی اسلامی ایرانی و ممانعت از رخنه‌ها و آسیب‌های فرهنگی و اجتماعی در این عرصه» [۱۲۵]. مطالبی است که رهبر معظم انقلاب در اهمیت پرداختن به فضای مجازی و در عین حال توجه به آسیب‌های آن مطرح می‌فرمایند. ایشان با تأکید بر «جلب مشارکت‌های مردمی و بکارگیری ظرفیت‌های بخش خصوصی» اهمیت درون‌زایی در فضای سایبری را متذکر می‌شوند و با توجه به موضوع «ترویج ارزش‌ها و ممانعت از رخنه‌های فرهنگی» به افزودن ویژگی‌های سطح دو به ساختار فعلی و هنجارشکن عرصه سایبری اشاره می‌کنند.

بنابراین آنچه که در مقاله حاضر تحت عنوان شبکه‌سازی اجتماعی مطرح می‌شود، به مفهوم شبکه‌کردن توان اجتماعی مردم در جهت آرمان‌های اصیل و جذاب انقلاب اسلامی با استفاده از خاصیت ذاتی سیال‌کنندگی شبکه‌های اجتماعی است. که البته این مهم با افزودن ویژگی‌های سطح دو و سه به پارادایم فعلی شبکه‌های اجتماعی میسر خواهد شد.

بحث و نتیجه‌گیری

طبق تعالیم دین مبین اسلام، «تمدن نوین اسلامی» به عنوان هدف جامعه اسلامی نسبت مستقیمی با آرمان مهدویت داشته و به این معنا حرکت تمام انبیاء و اولیاء الهی از آدم تا خاتم مقدمه‌ساز این تمدن است. از این رو سرنخ‌های شناخت این تمدن را بیش از هر چیز باید در آیات قرآن و روایات اهل بیت علیهم السلام جستجو نمود. مطالعه و بررسی دقیق متون دینی، پیرامون چیستی تمدن نوین اسلامی حاکی از آن است که این تمدن، ماهیتی نه از جنس موقعیت و مقصد، بلکه از جنس حرکت و جریان خواهد داشت که این لازمه یک تمدن پیش‌رونده به سوی کمال بی‌نهایت یعنی تکامل و قرب الهی است و بر این اساس می‌توان آن را یک جریان نیرومند تمدن‌سازی قلمداد کرد. در سوی دیگر، حرکت انقلاب اسلامی در ایران نیز جریانی مردمی است که طبق تأکیدات حضرت امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری در راستای تحقق تمدن موعود و در تناسب با آن شکل گرفت. لذا ویژگی‌های اصیل جریان انقلاب اسلامی در میدان عمل، معرف و ویژگی‌های تمدن نوین اسلامی بوده و شامل این موارد است: آرمان‌گرایی، تقید به اصول، اصلاح‌گری، مردمی بودن، نوگرایی، انعطاف‌پذیری، اتکاء به خردجمعی، تأثیر و تأثر در سطح جهانی و جایگاه رهبری. که هر کدام تأثیر مشخصی بر جریان خواهد داشت. در «الگوی مسیریابی چشمه» ویژگی‌های نه‌گانه، با نهایت توان خود اثر می‌کنند، و لذا این الگو مناسب‌ترین مدل برای شبیه‌سازی شیوه حرکتی تمدن موعود است. در

تحلیل مدل چشمه، تاثیر ویژگی‌های نه‌گانه به سه سطح تقسیم می‌شود. درون‌زایی، روندگی همه‌جانبه، جهت‌گیری برآیندی، پیوستگی، انعطاف‌پذیری و روان‌کنندگی متعلق به سطح یک هستند که در حقیقت با ماهیت سیال جریان در ارتباط‌اند و اگر جریان در همین ویژگی‌ها محدود شود از جاری شدن باز می‌ماند. حرکت رو به مقصود، و حرکت در حریم حدود، مربوط به سطح دو بوده و در صورتی که جریان از این سطح برخوردار شود، حرکت بلندمدتی برای آن فراهم می‌آید که البته نهایتش نامشخص است. سرانجام در ویژگی سطح سه یعنی هدایت‌شوندگی توسط جریان پیشگام است که رسیدن به مقصود برای جریان تضمین می‌شود.

نتیجه آنالیز حرکت انقلاب با استفاده از مدل چشمه، تشخیص عارضه‌گران‌روی در این حرکت است. منظور از گران‌روی طبق تعریف، ضعف «سرعت و وسعت» اثرگذاری ویژگی‌های سطح یک بر جریان است که به کند شدن آن می‌انجامد. بنابراین، می‌بایست با ساز و کارهای مناسب، امکان روان‌سازی جریان را فراهم نمود. در این راستا، «شبکه‌سازی اجتماعی» زیرساخت مناسبی برای روان‌سازی جریان در جهت تمدن نوین اسلامی است. «شبکه‌سازی اجتماعی» به مفهوم شبکه‌کردن توان اجتماعی مردم در جهت آرمان‌های اصیل و جذاب انقلاب اسلامی با بهره‌گیری از ویژگی‌های سطح یک و سیال‌کننده شبکه‌های اجتماعی است. این مهم با افزودن ویژگی‌های سطح دو و سه به پارادایم فعلی شبکه‌های اجتماعی میسر خواهد شد.

در مجموع، برای آنکه انقلاب اسلامی بتواند رسالت خود را در زمینه‌سازی تمدن نوین اسلامی به انجام رساند، لازم است:

- پژوهشگران و صاحب‌نظران با استفاده از الگوی مسیریابی چشمه، جنبه‌های حرکتی تمدن اسلامی موعود را به عنوان تمدن آرمانی بشر، مطالعه و بررسی کرده و با این معیار به آسیب‌شناسی جریان‌های تمدنی بپردازند.
- اهالی فن و کارشناسان به ظرفیت عظیمی که در پشت چهره ناخوشایند شبکه‌های اجتماعی امروز نهفته است، بپردازند. چراکه این ظرفیت در صورت جاری شدن در مسیر اصیل خود، فارغ از بسیاری معضلات ریز و درشت و پیچیده امروز کشور، با یک روند شتابنده شکوفایی تمدن نوین اسلامی را رقم خواهد زد.

منابع

۱. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار پژوهشگران و کارکنان مؤسسه دارالحدیث و پژوهشگاه قرآن و حدیث. ۲۱/۰۳/۱۳۹۳.
۲. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار فرماندهان سپاه پاسداران. ۱۳/۰۴/۱۳۹۰.
۳. موسوی الخمینی، سید روح الله (۱۳۶۱). صحیفه نور. تهران: سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی، ج ۲۱، ص ۱۸۰.
۴. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار مردم قم. ۳۰/۱۱/۱۳۷۰.
۵. موسوی الخمینی، سید روح الله (۱۳۷۸). صحیفه امام. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی(س)، ج ۱۶، ص ۲۳۰.
۶. موسوی الخمینی، سید روح الله (۱۳۷۸). صحیفه امام. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی(س)، ج ۲۱، ص ۴۰۹.
۷. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار فرماندهان سپاه پاسداران. ۱۳/۰۴/۱۳۹۰.
۸. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری. ۱۷/۰۶/۱۳۹۰.
۹. بیانات مقام معظم رهبری در اجتماع عظیم زائران و مجاوران حرم رضوی (ع). ۰۱/۰۱/۱۳۹۲.
۱۰. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری. ۱۷/۰۶/۱۳۹۰.
۱۱. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار مسئولان و اقشار مختلف مردم. ۲۲/۱۲/۱۳۶۸.
۱۲. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار اقشار نمونه بسیج سراسر کشور. ۱۳۹۰/۰۹/۰۶.

۱۳. مطهری، مرتضی (۱۳۹۰). مجموعه آثار استاد شهید مطهری. تهران: صدرا، ج ۲۴، ص ۴۲۸.
۱۴. سوره یوسف (ع)، آیه ۷۶.
۱۵. بیانات رهبر معظم انقلاب در جمع دانشگاهیان استان کرمانشاه. ۲۴/۰۷/۱۳۹۰.
۱۶. روزنامه جمهوری اسلامی، ۱۳۷۹/۱۲/۲۷.
۱۷. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری. ۱۷/۰۶/۱۳۹۰.
۱۸. بیانات مقام معظم رهبری در جمع دانشگاهیان استان کرمانشاه. ۲۴/۰۷/۱۳۹۰.
۱۹. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری. ۱۷/۰۶/۱۳۹۰.
۲۰. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری. ۱۷/۰۶/۱۳۹۰.
۲۱. مطهری، مرتضی (۱۳۹۰). مجموعه آثار استاد شهید مطهری. تهران: صدرا، ج ۲۴، ص ۴۲۸.
۲۲. مجلسی، محمد باقر (۱۴۰۴ق). بحار الأنوار. بیروت: مؤسسة الوفاء، ج ۵۳، ص ۹۵.
۲۳. بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی در دیدار مسئولان و کارگزاران نظام جمهوری اسلامی. ۲۹/۳/۱۳۸۵.
۲۴. موسوی الخمینی، سید روح الله (۱۳۷۸). صحیفه امام. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)، ج ۱۴، ص ۱۶۵.
۲۵. روزنامه جمهوری اسلامی، ۱۳۷۹/۹/۱.
۲۶. [صفحه اینترنتی] <http://farsi.khamenei.ir/others-article?id=25076>
۲۷. روزنامه اطلاعات، ۱۳۷۹/۰۶/۱۰.
۲۸. موسوی الخمینی، سید روح الله (۱۳۷۸). صحیفه امام. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)، ج ۱۸، صص ۳۷۹ - ۳۷۸.
۲۹. موسوی الخمینی، سید روح الله (۱۳۷۸). صحیفه امام. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)، ج ۱۱، ص ۳۴.
۳۰. بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی در اجتماع بزرگ مردم جیرفت. ۱۷/۰۲/۱۳۸۴.
۳۱. موسوی الخمینی، سید روح الله (۱۳۷۸). صحیفه امام. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)، ج ۵، ص ۱۵۵.
۳۲. موسوی الخمینی، سید روح الله (۱۳۷۸). صحیفه امام. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)، ج ۱۸، صص ۳۷۹ - ۳۷۸.
۳۳. موسوی الخمینی، سید روح الله (۱۳۷۸). صحیفه امام. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)، ج ۴، ص ۲۴۸.
۳۴. [صفحه اینترنتی] <http://farsi.khamenei.ir/others-note?id=7595>
۳۵. سوره بقره، آیه ۱۴۸. وَلِكُلِّ وَجْهٍ هُوَ مُوَلِّئُهَا فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ أَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمْ اللَّهُ جَمِيعًا...
۳۶. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری. ۱۷/۰۶/۱۳۹۰.
۳۷. بیانات مقام معظم رهبری در دانشگاه افسری امام حسین علیه السلام. ۱۳۹۳/۰۲/۳۱.
۳۸. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با اساتید و دانشجویان دانشگاههای استان کرمان. ۱۹/۰۲/۱۳۸۴.
۳۹. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری. ۱۷/۰۶/۱۳۹۰.
۴۰. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری. ۱۷/۰۶/۱۳۹۰.
۴۱. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار طلاب، فضلا، و اساتید حوزه علمیه قم. ۲۹/۰۷/۱۳۸۹.
۴۲. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار فرماندهان سپاه پاسداران. ۱۳/۰۴/۱۳۹۰.
۴۳. سوره شوری، آیه ۳۸.
۴۴. سوره آل عمران، آیه ۱۵۹.
۴۵. شریف الرضی، محمد بن حسین (۱۴۱۴ ق). نهج البلاغه (للصبحی صالح). قم: هجرت، چاپ اول، ص ۵۰۰. مَنِ اسْتَبَدَّ بِرَأْيِهِ هَلَكَ وَ مَنِ شَاوَرَ الرَّجَالَ شَارَكَهَا فِي عُقُولِهَا.

۴۶. ابن ابی الحدید، عبدالحمید بن هبهالله. شرح نهج البلاغه. قم: کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، ج ۸، ص ۱۱۲.
۴۷. نشریه شما؛ ۱۳۷۹/۰۴/۲۳.
۴۸. منسوب به جعفر بن محمد صادق(ع) (۱۴۰۰ق)، مصباح الشریعة. بیروت: اعلمی، چاپ اول، ص ۱۲۵. قَالَ الصَّادِقُ (ع) شَاوِرٌ فِي أُمُورِكَ مِمَّا يَقْتَضِي الدِّينَ مَنْ فِيهِ خَمْسُ خِصَالٍ عَقْلٌ وَعِلْمٌ وَتَجْرِبَةٌ وَنُصْحٌ وَتَقْوَى.
۴۹. طباطبایی، علامه محمد حسین. تفسیر المیزان. ج ۱۸، ص ۹۳.
۵۰. آمدی، ابوالفتح. غُرُّ الْحِكْمِ وَ دُرَّرُ الْكَلِمِ. قم: دار الكتاب الاسلامی، الفصل السادس، ص ۴۳۸. أَنْظِرْ إِلَى مَا قَالَ وَ لَا تَنْظُرْ إِلَى مَنْ قَالَ.
۵۱. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار رئیس جمهور و اعضای هیأت دولت. ۰۵/۰۶/۱۳۹۴.
۵۲. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار رئیس جمهور و اعضای هیأت دولت. ۰۵/۰۶/۱۳۹۴.
۵۳. سوره قلم، آیه ۵۲.
۵۴. سوره روم، آیه ۳۰. فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقِيمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ.
۵۵. سوره توبه، آیه ۳۳.
۵۶. سوره نصر، آیه ۲: وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا.
۵۷. یزدی حائری، علی بن زین العابدین (۱۴۲۲ ق). الزام الناصب. بیروت: مؤسسه الاعلمی، ج ۲، ص ۲۸۲.
۵۸. عاملی، شیخ حر، (۱۴۱۴ ق). وسائل الشیعه. قم: آل البيت، ج ۲۷، ص ۲۷.
۵۹. ولایتی، علی اکبر. روزنامه همشهری. ۰۲/۰۹/۱۳۸۴.
60. آیت الهی، حمیدرضا (۱۳۸۲). تأثیر بستر دینی در پیشرفت علم. پژوهش‌های فلسفی-کلامی، شماره ۱۷ و ۱۸. <http://www.ensani.ir/fa/content/91941/default.aspx>
۶۱. موسوی خمینی، سید روح الله (۱۳۷۸). صحیفه امام. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی(س)، ج ۱۲، ص ۱۴۸.
۶۲. بیانات مقام معظم رهبری در خطبه‌های عید فطر. ۱۳۷۲/۰۱/۰۴.
۶۳. سوره توبه، آیه ۳۳. هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ.
۶۴. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار دانشجویان کرمانشاه. ۲۴/۰۷/۱۳۹۰.
۶۵. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار دانشجویان کرمانشاه. ۲۴/۰۷/۱۳۹۰.
۶۶. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار دانشجویان کرمانشاه. ۲۴/۰۷/۱۳۹۰.
۶۷. سیوطی، جلال الدین عبدالرحمن، الاتقان فی علوم القرآن، نوع ششصت و ششم (فی امثال القرآن).
۶۸. سوره ابراهیم، آیه ۲۵.
۶۹. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۸). مثالهای زیبای قرآن (تهیه و تنظیم ابوالقاسم علیان نژادی). قم: انتشارات نسل جوان، چاپ اول، ص ۱۳.
۷۰. سوره جمعه، آیه ۵.
۷۱. سوره رعد، آیه ۳۵.
۷۲. سوره عنکبوت، آیه ۴۱.
۷۳. علم الهدی، سید شریف مرتضی (قرن ۱۲ق). غرر الفوائد و درر القلاید. مجلس بیست و هفتم. إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ مَأْدِبَةٌ لِلَّهِ فَتَعَلَّمُوا مِنْ مَأْدِبَتِهِ مَا اسْتَطَعْتُمْ؛
۷۴. مطهری، مرتضی (۱۳۹۰). مجموعه آثار استاد شهید مطهری. تهران: صدرا، ج ۲۴، ص ۴۲۹.
۷۵. سوره یوسف (ع): آیه ۷۶.

۷۶. سوره نساء، آیه ۱۳۶. يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَيَّ رَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي أَنْزَلَ مِن قَبْلُ....
۷۷. مجلسی، محمد باقر (۱۴۰۴ق). بحار الأنوار. بیروت: مؤسسه الوفاء، ج ۴۹، ص ۱۲۶، ح ۳ (از کشف الغمه، ج ۳، ص ۱۴۴-۱۴۵)
۷۸. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار دانشجویان کرمانشاه. ۲۴/۰۷/۱۳۹۰.
79. Schoder, D., Gloor, P. A., & Metaxas, P. T. (2013). Social Media and Collective Intelligence—Ongoing and Future Research Streams. *KI-Künstliche Intelligenz*, 27(1), 9-15.
۸۰. کلینی رازی، ابوجعفر محمد بن یعقوب بن اسحاق. اصول کافی، ج ۸، ص ۲۴۰.
۸۱. کلینی رازی، ابوجعفر محمد بن یعقوب بن اسحاق. اصول کافی، ج ۸، ص ۲۴۰.
82. Mitchell, J. C. (Ed.). (1969). *Social networks in urban situations: analyses of personal relationships in Central African towns*. Manchester University Press.
83. Garton, L., Haythornthwaite, C., & Wellman, B. (1997). Studying online social networks. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 3(1).
84. Boyd, D., & Ellison, N. B. (2007). Social network sites: Definition, history, and scholarship in *Journal of Computer-Mediated Communication*, 13 (1), article 11.
85. Russ, C. (2008). Spontaneous diffusion of information in online social networks. *Herald of NTU "KhPI" Scientific Journal*.
- i.Wu, C. C., Lin, J. H., & Pu, C. K. (2014). A Case Study of Using Continuance Intention of Mobile Social Network Site. *International Journal of Engineering and Industries*, 5(4), 37.
86. Schoder, D., Gloor, P. A., & Metaxas, P. T. (2013). Social Media and Collective Intelligence—Ongoing and Future Research Streams. *KI-Künstliche Intelligenz*, 27(1), 9-15.
- ۸۷ [صفحه اینترنتی، تاریخ مراجعه ۰۱/۰۹/۲۰۱۵]
- ۸۸ <https://fa.wikipedia.org/wiki/> ویکی پدیا
89. Kittur, A., Lee, B., & Kraut, R. E. (2009, April). Coordination in collective intelligence: the role of team structure and task interdependence. In *Proceedings of the SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems* (pp. 1495-1504). ACM.
- ۹۰ [صفحه اینترنتی، تاریخ مراجعه ۰۱/۰۹/۲۰۱۵] <http://blog.twitter.com/2011/06/200-million-tweets-per-day.html>
- ۹۱ ویکی پدیا:سیاست ویرایش. <https://fa.wikipedia.org/wiki/> ویکی پدیا:سیاست ویرایش
92. facebook: Help Center. <https://www.facebook.com/help/452446998120360>
93. Schoder, D., Gloor, P. A., & Metaxas, P. T. (2013). Social Media and Collective Intelligence—Ongoing and Future Research Streams. *KI-Künstliche Intelligenz*, 27(1), 9-15.
- ۹۴ [صفحه اینترنتی، ۰۳/۰۴/۲۰۱۵، تاریخ مراجعه ۰۱/۰۹/۲۰۱۵] <http://www.littlejackmarketing.com/blog/2015/04/this-is-how-much-online-content-is-created-every-minute/>
- ۹۵ [صفحه اینترنتی، ۱۱/۰۶/۲۰۱۲، تاریخ مراجعه ۰۱/۰۹/۲۰۱۵] Facebook Tops Social Networks in 126 Countries - <http://www.pcmag.com/article2/0,2817,2405593,00.asp> pcmag.com
- ۹۶ [صفحه اینترنتی، ۰۵/۲۰۱۴، تاریخ مراجعه ۰۱/۰۹/۲۰۱۵] Leading countries based on number of Facebook users as of May 2014 <http://www.statista.com/statistics/268136/top-15-countries-based-on-number-of-facebook-users> - statista.com – 2014 users
97. Choi, S., Park, J. Y., & Park, H. W. (2011). Using social media data to explore communication processes within South Korean online innovation communities. *Scientometrics*, 90(1), 43-56.
98. Tachibana, Chris. A Scientist's Guide To Social Media—[sciencemag.org](http://www.sciencemag.org) [صفحه اینترنتی، ۲۸/۰۲/۲۰۱۴، تاریخ مراجعه ۰۳/۰۹/۲۰۱۵] http://sciencecareers.sciencemag.org/career_magazine/previous_issues/articles/2014_02_28/science.opms.r1400141.
99. Piller, F. T., Vossen, A., & Ihl, C. (2012). From social media to social product development: the impact of social media on co-creation of innovation. *Die Unternehmung*, 65(1).
- ۱۰۰ I [صفحه اینترنتی، تاریخ مراجعه ۰۳/۰۹/۲۰۱۵] http://www.shaanhaider.com/2013_01_01_archive.html
101. Schoder, D., Gloor, P. A., & Metaxas, P. T. (2013). Social Media and Collective Intelligence—Ongoing and Future Research Streams. *KI-Künstliche Intelligenz*, 27(1), 9-15.

102. Schoder, D., Gloor, P. A., & Metaxas, P. T. (2013). Social Media and Collective Intelligence—Ongoing and Future Research Streams. *KI-Künstliche Intelligenz*, 27(1), 9-15.
103. Kittur, A., Lee, B., & Kraut, R. E. (2009, April). Coordination in collective intelligence: the role of team structure and task interdependence. In *Proceedings of the SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems* (pp. 1495-1504). ACM.
۱۰۴. [صفحه اینترنتی، تاریخ مراجعه ۰۴ ۰۹ ۲۰۱۵] <https://fa.wikipedia.org/wiki/> ویکی پدیا
۱۰۵. <http://thelede.blogs.nytimes.com/2010/08/20/wikipedia-editing-for-zionists> - Wikipedia Editing for Zionists - New York Times
۱۰۶. [صفحه اینترنتی، تاریخ مراجعه ۰۴ ۰۹ ۲۰۱۵] <https://fa.wikipedia.org/wiki/> ویکی پدیا
۱۰۷. [صفحه اینترنتی، تاریخ مراجعه ۰۳ ۰۹ ۲۰۱۵] <https://fa.wikipedia.org/wiki/> ویکی پدیا
۱۰۸. [صفحه اینترنتی، تاریخ مراجعه ۰۴ ۰۹ ۲۰۱۵] <https://fa.wikipedia.org/wiki/> ویکی پدیا: اجماع
۱۰۹. [صفحه اینترنتی، تاریخ مراجعه ۰۳ ۰۹ ۲۰۱۵] <https://fa.wikipedia.org/wiki/> ویکی پدیا
110. Kittur, A., Lee, B., & Kraut, R. E. (2009, April). Coordination in collective intelligence: the role of team structure and task interdependence. In *Proceedings of the SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems* (pp. 1495-1504). ACM.
۱۱۱. [صفحه اینترنتی، تاریخ مراجعه ۰۳ ۰۹ ۲۰۱۵] <https://fa.wikipedia.org/wiki/> ویکی پدیا
۱۱۲. [صفحه اینترنتی، تاریخ مراجعه ۰۳ ۰۹ ۲۰۱۵] <https://fa.wikipedia.org/wiki/> ویکی پدیا
۱۱۳. [صفحه اینترنتی، تاریخ مراجعه ۰۱ ۰۹ ۲۰۱۵] https://en.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Size_of_Wikipedia Wikipedia: Size of Wikipedia
۱۱۴. [صفحه اینترنتی، تاریخ مراجعه ۰۳ ۰۹ ۲۰۱۵] <https://fa.wikipedia.org/wiki/> ویکی پدیا
۱۱۵. http://www.nytimes.com/2011/06/12/fashion/hashtags-a-new-way-for-tweets-cultural-times-pagewanted=all&studies.html?_r=2 s Secret Handshake - New York 'Twitter .PARKER, ASHLEY [تاریخ مراجعه ۰۵ ۰۹ ۲۰۱۵]
۱۱۶. [صفحه اینترنتی، تاریخ مراجعه ۰۵ ۰۹ ۲۰۱۵] <https://fa.wikipedia.org/wiki/> هشتگ
۱۱۷. [صفحه اینترنتی، تاریخ مراجعه ۰۵ ۰۹ ۲۰۱۵] <https://fa.wikipedia.org/wiki/> هشتگ
۱۱۸. [صفحه اینترنتی، تاریخ مراجعه ۰۵ ۰۹ ۲۰۱۵] <https://fa.wikipedia.org/wiki/> توییت
۱۱۹. [صفحه اینترنتی، تاریخ مراجعه ۰۶ ۰۹ ۲۰۱۵] LETTER4# - <http://farsi.khamenei.ir/ndata/news/28731/index.html#en> khamenei.ir
۱۲۰. [صفحه اینترنتی، تاریخ مراجعه ۰۶ ۰۹ ۲۰۱۵] <https://instagram.com/letter4you> .instagram.com - letter4you
۱۲۱. [صفحه اینترنتی، تاریخ مراجعه ۰۵ ۰۹ ۲۰۱۵] از مهم قوانین چشم پوشی کنید : ویکی پدیا fa.wikipedia.org
۱۲۲. <https://fa.wikipedia.org/wiki/> ویکی پدیا: از همه قوانین چشم پوشی کنید [صفحه اینترنتی، ۳۱ ۱۲ ۲۰۱۴، تاریخ مراجعه ۰۵ ۰۹ ۲۰۱۵]
123. The 30 Most Brilliant Social Media Campaigns of the Last Half of 2014 - [salesforce.com](https://www.salesforce.com/blog/2014/12/the-30-most-brilliant-social-media-campaigns-of-the-last-half-of-2014-152015.html)
<https://www.salesforce.com/blog/2014/12/the-30-most-brilliant-social-media-campaigns-of-the-last-half-of-2014-152015.html>.
۱۲۴. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار رئیس و اعضای شورای عالی فضای مجازی. ۱۶/۰۶/۱۳۹۴.
۱۲۵. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار رئیس و اعضای شورای عالی فضای مجازی. ۱۶/۰۶/۱۳۹۴.
۱۲۶. [صفحه اینترنتی، ۰۴ ۰۶ ۱۳۹۴، تاریخ مراجعه ۱۴ ۰۶ ۱۳۹۴]
۱۲۷. حکم انتصاب اعضای شورای عالی فضای مجازی. farsi.khamenei.ir
- i.<http://farsi.khamenei.ir/message-content?id=30658>.